

Pääkirjoitus

Nykysuomen seurassa on pohdiskeltu sitä, miten *Kielikuvia*-lehden lukijakuntaa ja levikkiä saataisiin laajennettua. Tietenkin perusta on ”hyvä tuote”, eli lehdessä täytyy olla monipuolisia ja kiinnostavia juttuja. Ainakin viime aikoina näin on ollut; kirjoituksia on tullut erilaisilta kieltä käsitteleviltä alueilta ja äänensä ovat saaneet jo meritoituneiden ”asiantuntijoiden” lisäksi kuuluville esimerkiksi vastavalmistuneet. Kirjoittamaan ovat uskaltaneet myös sellaiset, joita voitaisiin tiukassa asiantuntija–maallikko-jaottelussa kuvata maallikoiksi. Mutta koska Nykysuomen seuran jäsenistö on varsin heterogeeninen, on luontevaa, että lehden jututkin tulevat laajalta rintamalta ja foorumi on käytössä muillekin kuin niille, jotka jo ammatikseen muutenkin kielestä kirjoittavat ja puhuvat.

Mutta yhtä aikaa kun on nostettu esille institutionaalisen tieteen ulkopuolisia puheenvuoroja, on haluttu lisätä tieteellistä painoarvoa. Lukijoilta ovat kannatusta saaneet pidemmätkin jutut, jotka valottavat käsittelemäänsä ilmiötä eri puolilta ja sisältävät esimerkkejä ja lähdeviitteitä. Tällainen tieteellisyys tarkoittaa muun muassa sitä, että jutut tarjoavat hyviä käyttömahdollisuuksia: niiden pohjalta esimerkiksi pääsee asiaa koskevien tutkimusten ja muun kirjallisuuden äärelle.

Tässäkin numerossa yhtyvät monenlaiset äänet. Harri Mantila esittelee kielitietoisuutta ilmiönä ja sosiolingvistisenä tutkimusalueena. Osittain samoihin teemoihin perustuu Kaija Kuirin kirjoitus suomen kielen tulevaisuudennäkymistä. Kielen tutkimukseen perehtyneiden lisäksi molemmat jutut aukeavat myös laajemmin kenen tahansa kielestä kiinnostuneen ymmärrettäväksi.

Opinnäytetöistä tehdyt jutut ovat perinteisesti olleet merkittävä osa *Kielikuvia*. Tässä lehdessä Nina Vuontisjärven suomen kielen pro gradu -työhön perustuvassa jutussa käsitellään tervehtimistä ja Jari Eskelisen draamapedagogiikan sivuainetutkielmaan perustuvassa kirjoituksessa lukemista ja lukutaitoa draamallisessa kirjallisuudenopetuksessa.

Tekstilajiltaan hieman muista jutuista poikkeaa Katariina Kallion murrebuumia luotaava kirjoitus. Aku Ankkaa ”tampereentaneen” Kallion kirjoituksessa yhtyvät asiantuntijuus ja toisaalta omakohtainen kerrottatapa ja juureva kansanomaisuus, jotka panevat lukijan hymyilemään: kirjoittaja ”jahkaa kevyesti murteiden roolia”. *Kielikuvia*-lehteen tällaiset puheenvuorot ovat omiaan. Emme ole ”kuiva tiedelehti” vaan monenlaisten mielipiteiden, tyylien ja jopa tekstilajien näyttämö.

Pekka Pälli
päätoimittaja

Tietoisuus ja kielipolitiikka

Kielipolitiikalla (engl. *language planning* tai *language policy*) tarkoitetaan kaikkinaista kielenkäytön ohjailua yhteiskunnassa. Kyse on toisaalta kielenulkoisista seikoista, eli tehdään päätöksiä siitä, millä tavalla eri kieliä yhteiskunnassa käytetään, millaisia palveluja vähemmistökielillä voi saada, millainen kielilainsäädäntö on ja millaisia ovat koulujen kielivalinnat. Kielensisäisesti kielipolitiikka taas tarkoittaa kielen itsensä normittamista eli kielenhuoltoa, ohjeita oikeinkirjoituksesta ja valintaa puhutun kielen eri varianttien välillä. Myös uusien kirjakielten luominen ja vakiinnuttaminen kuuluvat tähän. Englanninkielisessä kirjallisuudessa kielenulkoisiin seikkoihin keskittyvää kielipolitiikkaa kutsutaan termillä *status planning*. Kielenhuoltoa puolestaan kutsutaan termillä *corpus planning*. (Ks. esim. Cooper 1989: 29–34; Sajavaara 1995: 29–33.)

Nykyään monien maiden kieliolot ovat tulleet entistä monimuotoisemmiksi. Globalisaatio, siirtolaisuus ja Euroopan viime vuosikymmenen dramaattiset poliittiset muutokset ovat johtaneet moniaalla tilanteeseen, jossa samassa yhteiskunnassa ja valtiossa puhutaan useita eri kieliä ja jossa kansainvälinen lingua franca vaikuttaa kaikkiin niihin. Suomessa lisäksi viestintäkulttuurin muutos on johtanut siihen, että julkisuudessaakin kuulee nykyään monenlaista puhekieltä. Sitä myös näkee kirjoitettuna entistä yleisemmin. Kielimaisemamme on tullut kaikin tavoin paitsi kirjavammaksi ja monipuolisemmaksi myös moniarvoisemmaksi.

Uusi yhteiskunnallinen, poliittinen ja kulttuurinen tilanne asettaa myös meillä Suomessa kielipolitiikalle uusia vaatimuksia. Kielenulkoisella puolella on otettava kantaa siirtolaisten ja vähemmistöjen oikeuksiin sekä määriteltävä kansalliskieltenkin asema uudelleen. Kielilainsäädäntöämme ollaankin paraikaa uudistamassa. Kielensisäisesti kansainvälistyminen tuntuu siinä, että jatkuvasti joudutaan ottamaan kantaa uusiin sanoihin, rakenteisiin ja oikeinkirjoituskäytänteisiin, joilla on jonkin vieraan kielen malli. Samalla puhe- ja kirjakielen työnjako on muuttunut.

Hyvien kielipoliittisten päätösten taustalla voi olla vain selkeä kieli-tietoisuus. Täytyy ymmärtää, mitä äidinkieli ja sen vapaa ja häiriötön kehittyminen merkitsee yksilölle. Toisaalta kansakunnan kulttuurin perusta on sen kielessä. On myös ymmärrettävä, mitä normitettu ja kirjakielleksi kehitetty kansalliskieli merkitsee koulutukselle, demokraattiselle hallintokoneistolle ja vapaalle tiedonvälitykselle. On tiedostettava,

millainen tilanne on niiden kannalta, joiden äidinkieli on eri kuin maan kansalliskieli tai valtionkieli. Yhdentyvässä Euroopassa ja maailmassa tarvitsemme kuitenkin myös kansainvälistä lingua francaa. Sen opiskelu ja hyvä hallinta ei voi eikä saa olla kilpailusuhteessa äidin- eikä kansalliskieleen. (Esim. Salverda 2001.) Tässä artikkelissa tarkastelen, millaisessa suhteessa kielitietoisuus on tai sen tulisi olla kielten käytön ja aseman ohjailua koskeviin yhteiskunnallisiin toimiin. Keskityn siis kielipoliitiikan kielenulkoiseen eli yhteiskunnalliseen puoleen (status planning). Tarkoitukseni on antaa analyysivälineitä siihen keskusteluun, jossa pohditaan suomen kielen asemaa ja joka näinä aikoina käy varsin vilkkaana.

Tietoisuus, eli mitä kieli nykysuomalaiselle on?

Olen käynnistänyt Oulun yliopiston suomen kielen jaoksessa (suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos) pienen hankkeen, jossa tutkitaan suomalaisten suhdetta kieleensä ja suomalaisuuteensa. Aineisto on kerätty haastattelemalla, ja informanteiksi on valittu sellaisia henkilöitä, jotka ovat joutuneet pohtimaan suhdettaan äidinkieleensä ja identiteettiinsä enemmän kuin tavallinen yksikielinen ja aina kotimaassaan asunut suomalainen. Tähän mennessä on haastateltu Yhdysvalloissa useita vuosia viettäneitä lapsiperheitä, Helsingin suomalaisen yhteiskoulun IB-linjan oppilaita ja virolaisia maahanmuuttajia. Myös Oulun yliopiston humanistisen ja teknisen alan opiskelijoita on haastateltu. Tallenteista on tarkoitus purkaa kriittisen tekstintutkimuksen menetelmää soveltavasti käyttämällä informanttien asenteita, kielitietoisuutta ja identiteettiä.

Siteeraan seuraavassa opiskelija Marjukka Lappalaisen keräämää materiaalia. Lappalainen valmistelee ohjauksessani pro gradu -tutkielmaa, jonka aihe on Yhdysvalloissa työn vuoksi useita vuosia viettäneiden perheiden kielelliset valinnat ja niiden perustelut. Haastatteluissa informanteilta on kysytty muiden muassa, mitä suomen kieli ja suomalaisuus heille merkitsevät ja miten tärkeänä lasten suomen kielen taidon säilymistä ulkomailla pidettiin. Kysymyksiä on kaikkiaan 22. Haastateltuja aikuisia on 12, puolet isiä ja puolet äitejä. Myös lapsia haastateltiin, mutta heidän vastauksiaan en kommentoi tässä. (Ks. Lappalainen 2001.)

Olen hahmotellut Lappalaisen aineiston perusteella neljänlaista kielitietoisuuden astetta. Ensinnäkin joissakin kommentoissa kielestä puhutaan kuin konkreettisesta esineestä. Sen mainitaan olevan hyvä tai huono, mutta kielen erityisluonne tai merkitys ei mitenkään tule esille. Tähän diskurssityyppiin kuuluu, että samoin voitaisiin kuvailla vaikka vaatetusta tai pöytää tai mitä tahansa konkreettista. Yksi informantti jopa mainitsee, että suomen kieli on turha ja että hänelle on siitä ollut

työssä haittaa (esim. 2). Kielten tehtäviä ei tässä eroteta toisistaan mitenkään, ja äidinkieltä ja vierasta kieltä kommentoidaan aivan kuin ne olisivat ihmisen elämässä vaihtoehtoisia asioita. Seuraavat esimerkit olen poiminut Marjukka Lappalaisen seminaarityöstä (2001: 7–9), ja ne ovat myös hänen litteroimiaan.

(1) Suomen kieli on suomen kieli, on paljo muitaki kieliä, ja sillä voi kommunikoida eikä se oo huonompi kuin mikään muukaan kieli.

(2) No kyllähän se välillä on tuntunu tuo suomen kieli rasitteelta. Tosissaanki niin aattelee, et öö, tämmöstä tekniikan alaa, ala öö-, globaalia ympäristösä, (ne)hän nyt kommunikoi aivan englannin kielellä ja ja ja. Niissä ympyröissä niin kö tuntuu turhalta sanotaanko, että ylläpitää suomen kieltä ja että.

Toinen tapa puhua kielestä on tietynlainen välineen diskurssi. Se edustaa edellistä syvempää kielitietoisuutta siinä mielessä, että siinä sentään kielen erityisluonne juuri viestinnän välineenä tulee esille. Tässäkin puhutaan kuitenkin vielä varsin konkreettisesti, ja kieli nähdään vain merkitysten siirtämisen välineenä. Myöskään eroa äidinkielen ja vieraan kielen välillä ei tehdä. Eräs äiti, joka oli valinnut itsensä ja lastensa keskinäiseksi kieleksi englannin, perustelee ratkaisuaan sillä, että koska lapsi oli päivähoitossa oppinut englantia, oli luontevaa siirtyä siihen myös kotona (esim. 3). Lapsesta täytyi siis vain ”saada jotain ulos”, sama se, millä kielellä. Tässä perheessä muuten äiti puhuu lastensa kanssa englantia edelleenkin, vaikka perhe nyt asuukin Suomessa. Lapset käyvät englanninkielistä koulua. Alustavasti näyttää siltä, että Lappalaisen aineistossa tämä välinediskurssi on yleisin, joskin muissa perheissä vanhempien ja lasten välinen kieli on edelleen suomi.

(3) - - minkä takia käyttää suomea, ku la-, ei saa mitää keskustelua aikaseksi lapsen kans, ja sit siit oikeestaan meni sitte, se kääntyi sitte englanniksi, et sai jotaki ulos siit lapsesta.

Kolmas ja samalla edellisiä moniulotteisempi tapa tiedostaa kieli on sellainen diskurssi, jossa puhutaan kielitaidosta. Siinä tehdään selvä ero äidinkielen ja vieraan kielen välille (esim. 5), ja korostetaan äidinkieltä ihmisen syvimpien tuntojen ja erilaisten vivahteiden tulkkina. Seuraavassa esimerkissä eräs äiti kertoo, miten Yhdysvalloissa ollessa oli hankalaa, koska ei oikeasti voinut keskustella eikä puhua syvällisesti.

(4) Mää kärsin hirveen paljon siellä siitä, että kun mä, kun paikallisten kanssa keskustele, että ku ei oo kieltä, millä kertoa niin ko oikiasti asioista. Ja oikeesti just, mitä tarkoittaa ja vivahteita ja ja syvällisesti puhua mistään.

(5) - - vaik mä luen paljon englanninkielisiä kirjoja, niin ei sitä kuitenkaa ehkä ymmärrä kaikkee samalla tavalla kun lukee omalla äidinkielellä, et voi ymmärtää kaikki vivahteet siitä ja.

Neljäs diskurssityyppi hahmottaa kielen merkityksen ihmisen identiteetille ja persoonallisuudelle. Sitä kautta hahmotetaan maailmaa, ja koko ajattelutapa määräytyy sen mukaan. Tämä on syvin ja monipuolisin kielitietoisuuden aste. Tätä diskurssia Lappalaisen aineistossa on määrällisesti vähiten, mutta sitä esiintyy kuitenkin useammalla kuin yhdellä informantilla. Esimerkkejä:

(6) - - kielihän tekee ihmisen. Ilman kiältä me ei olla oikein ihmisiä et. Se tavallaan, se on yks ih-, niin ku ihmisyuden perusta. Ja kylä varmaan kielen rakenteella on merkitystä siihen, et min-, minkälainen, minkälaisii ihmisten niin ku ajattelumaailma tulee olemaan et.

(7) - - (TYTTÄRELLÄ) niin toi suomen kielen kehitys taantu - - Ja seki oli tosiaan yks syy, minkä takia haluttiin tulla tänne, että (TYTÄR) kerkee olla täällä vähän aikaa ennen kouluun menoa, että se oppii niin ku samanlaisen ajattelutavan, mitä muillakin on täällä.

Marjukka Lappalainen kehittelee tulevassa pro gradu -tutkielmaansa näitä kielitietoisuuden asteita pitemmälle. Tässä vaiheessa on kuitenkin jo selvää, että sellaisetkaan suomalaiset ja suomea äidinkieleenään käyttävät ihmiset, jotka ovat joutuneet tavallista enemmän pohtimaan omaa suhdettaan äidinkieleensä ja muihin kieliin, eivät pysty kommentoimaan asiaa kovinkaan johdonmukaisesti. Nimittäin edellä kuvattuja diskurssityyppejä esiintyy limittäin samankin informantin haastattelussa. Joku saattaa juohtua pohtimaan varsin tiedostavastikin äidinkielen merkitystä, mutta toteaa hetken kuluttua, että kielihän on vain pelkkä väline eikä sitä kautta kovinkaan tärkeä juttu. Ei siis ihme, että nykysuomalaisessa kielipoliittisessa keskustelussa esitetyt väitteet ovat usein varsin tunnevaltaisia ja perustelemattomia.

Lappalaisen aineistossa tulee myös esille se, että nekään informantit, joiden haastattelussa esiintyy neljännen kohdan mukaista syvintä kielitietoisuusdiskurssia, eivät kuitenkaan välttämättä arvosta suomen kieltä äidinkielenä. Edellisistä esimerkeistä nimittäin 3 ja 6 ovat saman äidin haastattelusta! Informantti siis tiedostaa varsin hyvin äidinkielen merkityksen yksilön henkiselle kasvulle ja tiedostaa myös kielen osana kulttuuriin sosiaalistumista. Suomen kieli ja suomalaisuus näkyy kuitenkin olevan jotain sellaista, jota hän ei halua lapselleen siirtää. Tämä on kielitietoisuuskeskustelun kannalta sikäli erittäin merkityksellistä, että ei näköjään riitä, että ihmisten tietoisuus kielen merkityksestä syvenee. Suomalaisuus pitää vielä perustella erikseen.

Millaista kielitietoisuutta kielipoliittiset päätökset edellyttävät?

Kun tehdään kielipoliittisia päätöksiä, on ensiksi tiedostettava, että nykyaikaisessa yhteiskunnassa on aina pelissä mukana vähintään kolme kieltä eli yksilön äidinkieli tai oma kieli (termistä ks. Uusi kielilaki 2001: 227–235), kansalliskieli ja kansainvälinen lingua franca. Seuraavaksi on hahmotettava näiden merkitys toisaalta yksilön ja toisaalta yhteiskunnan kannalta. Järkevät ja perustellut ratkaisut puolestaan edellyttävät, että kielitietoisuuden aste on edellä mainitun luokituksen neljännen kohdan mukaista.

Äidinkieltä koskevien päätösten taustalla on ainakin kolme keskeistä tiedostamisen kohdetta. Nämä ovat kognitiivisten prosessien muodostuminen, tasapainoisen tunne-elämän kehittyminen ja kulttuuriin sosiaalistuminen. Ensin mainittu tarkoittaa ennen muuta lapsen oikeutta saada päivähoitoa ja käydä koulua äidinkielellään. Tuntuu, että nykysuomalaisessa keskustelussa ei tätä ole aina tarpeeksi otettu huomioon, kun on puhuttu suomenkielisten lasten kouluttamisesta Suomessa ja suomenkielisen opettajan johdolla mutta jollain muulla kuin suomen kielellä. On tietysti tilanteita, joissa lapsi on oppinut toista kieltä esimerkiksi perheen ulkomailla oleskelun vuoksi. Näissä tapauksissa saattaa olla perusteltua, että lapsi saa Suomeen palattua opetusta tällä toisella kielellä. Näissäkin tilanteissa on kuitenkin huolehdittava riittävästä äidinkielen opetuksesta.

Äidinkielen riisto on vakava uhka tasapainoisen tunne-elämän kehittymiselle. Tästä on vähemmistötutkimuksessa nykyään runsaasti esimerkkejä. Meänkielen tutkija Birger Winsa tuo tutkimuksissaan esille, miten vähemmistökielinen asema on vaikuttanut Pohjois-Ruotsissa monenlaisiin sosiaalisiin ongelmiin ja syrjäytymiseen. Jopa sairastuvuus on meänkielillä korkeampi kuin pelkästään ruotsinkielisillä, ja he myös kuolevat nuorempina. (Winsa 1998: 27–37.) Vain oman äidinkielen yhteiskunnallinen hyväksyntä ja oikeus käyttää sitä antaa ihmiselle omanarvontunnon ja lujan identiteetin perustan. Kielen kautta myös sosiaalistutaan yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Kielen kautta lapsi oppii arvot ja asenteet. Kieli on aina ympäristönsä kuva, eli siitä näkee, mikä ihmiselle on ollut tärkeää nimettäväksi hänen ympäristössään. Tärkeä merkitys kulttuuriin sosiaalistumisessa on kansakunnan suurilla teksteillä, kansalliskirjallisuuden klassikoilla. Niihin on kirjoitettu se suuri tarina kansakunnan ominaislaadusta, jota kulttuurissa koko ajan uusinnetaan. Vain se, joka lukee ne äidinkielellään, voi ymmärtää niiden täyden sisällön. (Mantila 2001: 371.)

Kansalliskielen merkitystä arvioitaessa on syytä pitää mielessä, millainen merkitys suomen kielen emansipaatiolla 1800-luvulla on ollut maamme myöhemmälle henkiselle ja aineelliselle kehitykselle. Tuskin

voidaan yliarvioida, mikä on ollut sen merkitys, että suomi tuli vähitellen 1800-luvun kuluessa kansanopetuksen kieleksi. Nykyään kuulen harvoin kasvatusalan tutkijoiden tuovan esiin tätä seikkaa. Normitettu kansalliskieli (tai virallinen kieli tms., näistä ks. Uusi kielilaki 2001: 126–127) takaa myös demokraattisesti järjestäytyneen yhteiskunnan perustoiminnot. Porvoon valtiopäivistä lähtien tuli ajankohtaiseksi käyttää suomea yhä useampien yhteiskunnan toimintojen kielenä. (Saari 1999: 266–268.) Tämä oli osaltaan vaikuttamassa siihen tunnettuun kirjakielemme dynaamisen kehittämisen kauteen, joka ajoittuu suunnilleen vuosiin 1820–1870 ja jota nimitetään varhaisnyky-suomen kaudeksi.

Nykyisessä keskustelussa tuntuu usein jäävän syrjään kansalliskielen merkitys demokratian takeena. Jos yhteiskunnan viralliset institutiot yhtäkkiä puhuisivat muuta kieltä kuin niiden palveluja käyttävä kansa, olisimme palanneet takaisin 1800-luvulle ja sitä edeltäneeseen ruotsinvallan aikaan. Asia on nykyään hyvin ajankohtainen, kun osa kansallista päätöksentekoa on siirtynyt EU:lle. Luulenpa, että tämä on jo hiukan vaikuttanut eriarvoistavasti kielioloihimme. Saattaa hyvin olla, että sellaisilla termeillä kuin subsidiariteetti, monitorointi ja implementaatio puhutaan jo niidenkin ihmisten asioista, jotka eivät näitä sanoja ymmärrä – puhumattakaan siitä, että päivittäin käyttämämme rahan tekstit eivät enää ole suomea.

Usein suomen kielen aseman puolesta puhuminen leimataan kansainvälisyyden vastustukseksi (Mantila 1999). Kuitenkin nykyisessä globalisoituvassa maailmassa on tärkeää, että toimimme siinä juuri suomalaisina. Kansainvälistyminen ei voi merkitä yhden kulttuurin tai esimerkiksi englannin kielen ylivaltaa vaan aitoa vuorovaikutusta eri kansojen kesken. Tässä meidän täytyy suomalaisina pystyä olemaan myös antavana osapuolena. Kansainvälisissä kontakteissa tietysti käytetään englantia tai jotain muuta lingua francaa, mutta jos se on yksilölle koulussa ja työssä opittu vieras kieli, sillä on vain välineen arvo. Se ei ole äidinkielen eikä kansalliskielen kilpailija eikä vaihtoehto. Kumpaakin tarvitaan, mutta käyttöalat ovat erilaiset, eikä lingua franca saa vaikuttaa haitallisesti kansalliskieleen liittyviin sivistyksellisiin intresseihin. Tästä on oma pykälänsä myös uudessa kielilakiesityksessä (Uusi kielilaki 2001: 234).

Äidinkielen, kansalliskielen ja lingua francan työnjakoa hahmotellessani olen tähän saakka kuvaillut tilannetta suomen kielen ja sen asemasta käytävän keskustelun pohjalta. Samalla on ollut kyse siitä ihanteellisesta tilanteesta, että äidinkieli ja kansalliskieli ovat sama asia. Vähemmistöjen kielipolitiikasta täytyy huolehtia erikseen. Siinä on edellä esitetyn lisäksi taattava äidinkielen asema maan enemmistökielen tai -kielten rinnalla. Suomessa ollaankin parhaillaan uudistamassa myös saamen kielilakia.

Lopuksi

Nykyaikaisen kielipolitiikan haasteet ovat Suomessa nykyään toiset kuin koskaan aiemmin itsenäisyytemme aikana. Suomen kielellä ei enää talouden, tieteen ja viihteen kielenä ole enää sitä asemaa, joka sillä on lähes itsestään selvästi ollut 1900-luvulla. Lisääntyvä kansainvälinen yhteistyö ja lingua francana käytetyn englannin taidon ja käytön lisääntyminen on johtanut kielipoliittisessa keskustelussa välistä melkoisiin ylilyönteihin, joissa suomen asema yksilön äidinkielenä ja suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan ytimenä on kyseenalaistettu. Tässä artikkelissa olen koettanut tuoda esiin ne keskeisimmät seikat, jotka kielipoliittisessa keskustelussa otettava huomioon silloin, kun tehdään päätöksiä ihmisen äidinkielen, tietyn kansan kielen ja yleismaailmallisen lingua francan käytöstä yhteiskunnassa.

Artikkelissani olen myös yhden haastatteluaineiston perusteella esittänyt, millä tavoin nykysuomalaiset hahmottavat kielen merkitystä ja tehtävää. Tuloksista huomaa, että suomalaisten kielitietoisuus ei näytä kovinkaan kehittyneeltä. Kieltä kommentoidaan useimmassa tapauksessa pelkkänä välineenä, eikä kielen sisältömerkitys yksilön kehityksen ja oikeuksien kannalta eikä toisaalta kulttuurin kannattajana ole kovinkaan selvä. Eroa äidinkielen ja vieraan kielen merkityksestä ei myöskään osata tehdä. Samankin informantin haastattelussa esiintyy hyvin ristiriitaisia näkemyksiä. Niin kauan kuin ihmisten kielitietoisuus on pelkän välinediskurssin varassa, ei voi odottaa perusteltuja kielipoliittisia ratkaisujakaan.

Meidän aikanamme kysymys kielen merkityksestä on polttava. Yhä useampi käyttää työssään ja vapaa-aikanaan useita eri kieliä. Tässä maassa kieli on aikanaan toiminut pontimena kansallisen sivistyksen olemassaololle. Tämä seikka tuntuu nykykeskustelussa jatkuvasti unohtuvan, kun keskustellaan eri kielten läsnäolosta arjessamme. Kansalaisten kielitietoisuuden kehittämiseen on panostettava entistä selkeämmin. Tämä vaatii uudenlaista orientaatiota koulujen äidinkielenopetuksessa ja myös yliopistojen fennistiikan laitoksissa. On pyrittävä kohti dialogia, jossa suomi keskustelelee tiedostaen ja arvonsa tuntien muiden kielten kanssa.

Lähteet

- Cooper, Robert L. 1989: *Language planning and social change*. Cambridge University Press.
- Lappalainen, Marjukka 2001: Seminaarityö Oulun yliopiston suomen kielen jaoksessa 16.10.2001.

- Mantila, Harri 1999: ”Äidinkieli vai valtionkieli, kulutushyödyke vai suojelekohde?” – *Kielikello* 1/1999. 4–7. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Mantila, Harri 2001: ”Kansalliskieli ja globalisaatio”. – *Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére*. Folia Uralica Debreceniensia 8. 367–378.
- Saari, Mirja 1999: ”Kieli, kulttuuri, identiteetti”. – *Suomi. Maa, kansa, kulttuurit* (toim. Markku Löytönen ja Laura Kolbe). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sajavaara, Paula 1995: *Kielenohjailu ja ohjailtu kieli*. Lisensiaatintyö, Jyväskylän yliopisto.
- Salverda, Reinier 2001: ”Making it work – linguistic diversity and international communication”. – Esitelmä. *Symposium on language diversity*. Tokio, Japan Foudation International Forum. 11.5.2001.
- Uusi kielilaki. Kielilakikomitean mietintö* 2001:3 (puheenjohtaja Pekka Hallberg). Oikeusministeriö.
- Winsa, Birger 1998: *Language attitudes and social identity. Oppression and survival of a minority language in Sweden*. Applied linguistics association of Australia. Occasional paper No 17.

Kaija Kuiri

Joko nyt germaaneiksi – puhummeko kohta kaikki englantia?

Tampereen yliopisto järjesti 18.1.2002 Tieteen iltapäivä ja yö-tapahtuman, jossa kuultiin esitelmiä ja puheenvuoroja tieteen ajankohtaisista asioista. Olin mukana sektiossa, joka oli nimetty ”Globalisaatio tulee Tampereelle – oletko valmis?”. Esielmäni käsitteli pienten kielten, erityisesti suomen, asemaa ja tulevaisuutta maailmassa, jossa englannista on tulossa selvästi yleisin viestinnän apukieli. Oheinen kirjoitus perustuu esitelmäni pienin lisin ja täydennyksin.

12

Maapallolla arvioidaan puhuttavan noin 6000:ta eri kieltä, mutta sadan vuoden kuluttua käytetään ehkä vain kymmenesosaa tästä määrästä. Kielimäärän raju väheneminen on ennustettavissa siksi, että suurin osa nykykielistä on hyvin pieniä. Ne sulautuvat siten helposti lähiympäristönsä isompaan kieleen, kun väestö joutuu – esimerkiksi teollistumisen ja kaupungistumisen takia – kontaktiin sen kanssa. Näin on käymässä monille pienille suomen sukukielillekin, sillä uralilaisten kielten lukumäärä, joka vielä on yli 30, saattaa sadan vuoden kuluttua olla alle kymmenen (professori Juha Pentikäinen esitelmässään Tampereen Vapriikissa 2.2.2002 Aamulehden 3.2.2002 mukaan).

Maapallon kielitilanne 2000-luvun alussa

Maailman monikielisin maa on tätä nykyä Papua-Uusi-Guinea, jonka alueella puhutaan arviolta yli 800:aa eri kieltä. Muutenkin suurin osa nykykielistä elää Aasian ja Tyynenmeren alueella, missä pienet kansat ovat toistaiseksi voineet asua suhteellisen irrallaan teollistuneen kulttuurin yhtenäistäväältä vaikutukselta. Toiseksi monikielisyyslistalla sijoittuu Indonesia ja kolmanneksi Afrikan maa Nigeria; Amerikan mantereiden monikielisin maa Meksiko on listalla kuudes. Euroopan valtiot eivät tällä listalla sijoitu kärkipäähän, sillä meidän maanosastamme useimmat pikku kielet ovat kadonneet jo aiemmin historian aikana, ja maanosan nykykielistä suurella osalla on miljoonia puhujia. Poikkeuksia tietysti on, ja esimerkiksi saamen eri kielet ovat todellisia pikkukielisiä. Useimmat Euroopan kielet ovat lisäksi kirjakieliä ja monet myös valtioiden pääkieliä. Juuri tämännäköiset kielet kuuluvat tutkijoiden mukaan sen 10 %:n joukkoon, joka on turvassa kielten ”joukkotuholta”.

Myös suomen kieli kuuluu onnekkaiden kerhoon, vaikka se ei eurooppalaisessa mittakaavassa olekaan suuri kieli.

Julkisuudessa silti puhutaan melko usein suomen kieleen kohdistuvista vaaroista (esim. Hurttu 1994 ja Leino 1996). Puhujien huoli on todellinen ja vakava. Koetan seuraavassa kertoa, mistä huoli syntyy ja miksi se kannattaa ottaa todesta.

Englanti kulttuurisen globalisaation kielenä

Kun puhujalla ja kuulijalla ei ole yhteistä kieltä ja kun silti on viestittävä, on ratkaisuja kaksi: joko toinen suostuu käyttämään toisen äidinkieltä tai molemmat käyttävät heille molemmille vierasta, jotain kolmatta kieltä. Tällaista viestinnän apukieltä kutsutaan kielitieteessä nimellä **lingua franca**. Esimerkiksi kun suomalainen puhuu ruotsalaisen kanssa, lingua francana lienee joko ruotsi tai englanti. On selvää, että kansainvälistyminen lisää aina sellaisen viestinnän tarvetta, jossa jonkun osapuolen täytyy oman kiелensä sijasta käyttää jonkun toisen osapuolen äidinkieltä tai kaikkien osapuolten yhdessä heille vierasta, jotain kolmatta kieltä. Jokaisella turistilla on asiasta paljon käytännön kokemusta. Antiikin aikana pari tuhatta vuotta sitten oli latina Välimeren alueella se kieli, johon yleisesti turvauduttiin, uuden ajan diplomatiaa hoidettiin kauan ranskaksi, ja nykyään venäjä toiminee entisen Neuvostoliiton alueella edelleen yleisimpänä apukielenä. Yksi lingua franca on kuitenkin nykymaailmassa ylitse muiden: englannin kieli.

Sanotaan, että englanti on ensimmäinen todella yleismaailmallinen lingua franca. Pohjan sen levikille loi jo Brittiläinen imperiumi sata vuotta sitten, ja toisen maailmansodan jälkeen USA:n taloudellinen ja kulttuurinen valta-asema ovat vahvistaneet kielen valta-aseman. Englanti on imperiumin perua virallinen kieli yli 50 maassa, ja äidinkielenäkin se on maailman kielistä toiseksi eniten puhuttu kiinan jälkeen. Kuitenkin vasta englannin suosio toisena kielenä, lingua francana, tekee siitä globaalisen kielen: se on kansainvälisen kanssakäymisen ylivoimaisesti tärkein kieli, jota käytetään apukielenä hyvin monilla elämän alueilla – kiinalta puuttuu tämä status. Maailmankauppa ja laajemmin koko talouselämä toimivat englanniksi, mutta myös kulttuurin monilla aloilla englanti on johtoasemassa. Ei vain 1900-luvulla syntynyt kansainvälinen viihdeteollisuus – elokuva, musiikki, ammattilaisurheilu, televisio, tietokonepelit jne. – levitä englantiä kaikkialle maapallolle, vaan myös suuri osa maailman tieteestä kirjoitetaan nykyään englanniksi, ja englanti on myös kansainvälisten tieteellisten tapaamisten puhekieli – Suomessakin.

Lingua franca vaikuttaa väistämättä muihin kieliin ja muut kielet siihen, koska kielet vaikuttavat aina toisiinsa joutuessaan kosketuksiin keskenään. Kun lingua franca saa vaikutteita monista muista kielistä,

siihen kehittyä uusia ”murteita”: englantia puhutaan jo nyt eri tavalla eri puolilla maapalloa. Kuitenkin itse lingua franca isona kielenä on tässä kanssakäymisessä eri tavalla ”suojassa” kuin ne pienet kielet, joiden alueelle se tunkeutuu ja joihin se vaikuttaa. Pieniä kieliä ei tosin uhkaa puhdas vaikutteiden ottaminen englannista, jos ne vain sulattavat vaikutteet itseensä. Jokainen kieli tuntuu näet kestävän paljonkin vierasta hapatusta ilman, että sen olemassaolo vaarantuu. Uhka tulee siitä, että pieniä kieliä puhuvat väestöt alkavat hylkiä omaa kieltään ja käyttä englantia. Koetan selittää tätä vaikutteiden ja käytön eroa seuraavassa.

Kielten kontaktit kielen normaalin kehityksen osana

Historiassa on paljon esimerkkejä siitä, kuinka kieli on vaikuttanut toiseen hyvin syvästi tätä hävittämättä. Monet tutkijat korostavat, että kielen muuttuminen edellyttää useimmiten kontaktia toiseen kieleen: tällöin puhutaan ulkosyntyisistä muutoksista vastakohtana sisäsyntyisille, joita tapahtuu, kun uusi sukupolvi oppii kielen äidinkielenä vanhemmiltaan. Suomenkin kielen historia on täynnä ulkoisia vaikutteita ja ulkosyntyisiksi katsottavia muutoksia. Näitä on tullut erityisen paljon germaanisiksi kieliä puhuvilta kansoilta, ja suomen kielen historiassa voi laskea olevan ennen nykyistä englannin vaikutusta kaksikin varhempaa ja vahvaa ”germaanista aaltoa”.

Ensimmäinen aalto oli yli 2000 vuotta sitten: ennen ajanlaskumme alkua esi-isämme puhuivat Itämeren alueella asuessaan ns. kantasuomea, joka tutkijoiden yksimielisen kannan mukaan on ollut kauan vahvan (esi)germaanisen vaikutuksen alainen. Kieleemme on tällöin lainattu keskeistä sanastoa ja myös kielioppi on muuttunut germaaniseen suuntaan. Väestö lienee tuolloin ollut osin kaksikielistä ja avioliittojen kautta germaaninen väestö on myös sulautunut meidän esi-isiiimme ja jopa muuttunut kieleltään suomalaiseksi. Varhaiselta keskiajalta saakka taas muinainen ruotsi vaikutti kehittyvään suomeen, ja kun Suomi hieman myöhemmin myös valtiollisesti liittyi Ruotsiin noin 600 vuodeksi, ruotsin kielen vaikutus kasvoi edelleen. Tämäkään pitkä jakso ei silti pystynyt ”tuhoamaan” suomen kieltä. Suomen kieli sai kyllä paljon vaikutteita ruotsista suorien lainasanojen (*katu, koulu* jne.) ja varsinkin ns. käännöslainojen kautta, minkä johdosta kieleemme tapa ja kyky hahmottaa maailmaa merkityksiksi muuttui entistä enemmän läntiseksi, germaaniseksi. Käännöslainaa luotaessahan käytetään kotimaisia sanoja tai sanojen osia mutta otetaan niille merkitys ulkomaisesta mallista: mm. suomen sana *esikuva* on käännetty ruotsin sanan *förebild* mukaan ja kieleen saatu näin sama käsite kuin ruotsissa mutta omin sanoin sanottuna (jos vaihtoehto olisi ollut lainata suoraan, olisi laina voinut kuulostaa siltä kuin *vörepilti* tms.). Tällaisia vaikutteita on suomessa runsaasti, mutta itse suomen kieli ei silti kadonnut ruotsin alle. Miksei?

Tähän on monia vastauksia, mutta kielentutkijan mielestä tärkein lienee se, että ruotsin kieltä ei koskaan ruvettu käyttämään kansan keskuudessa yksinomaisten kaikilla elämän alueilla. Vain pieni osa väestöstä itse asiassa osasi ruotsia ja juuri, kun ruotsin vaikutus alkoi ratkaisevasti levitä, muuttui maan valtiollinen asema: 1800-luvun autonomia nimenomaan suojelemaan suomen kieltä ja mahdollisti sen kehityksen viralliseen asemaan, koska Venäjän tsaarikin katseli kehitystä suojelemaan ulkopolitiittista syistä: Suomi ei saanut hänen mielestään kääntyä länteen Ruotsiin päin, ja oman kielen aseman parantaminen esti osaltaan tämän kehityksen.

Kun meille siis nyt tulee paljon lainasanoja englannista, se on vain kielen luonnollista kehitystä: lainaaminen tapahtuu samoin kuin Ruotsinkin vallan aikana hallitsevasta, suuremmasta kulttuurikielestä pienempään: ennen ruotsista suomeen, nyt englannista suomeen. Omaksuamalla nykykulttuuriin liittyviä lainoja suomen kieli uudistuu ja säilyttää kykynsä viestiä muuttuvasta maailmasta. Toki voidaan keskustella siitä, pitäisikö lainasanojen asemesta käyttää kotikielisiä vastineita tai tulisi-ko niitä keksiä lainojen sijaan. Mutta itse kieltä eivät lainat vaaranna. Kuvaannollisesti sanoen autoon (kieleen) voi lastata paljon tavaraa eri paikoista (muista kielistä), kunhan vain muistaa itse ajaa autoa (so. käyttää kieltä) kaikilla teillä (kaikilla elämän alueilla), niin syrjäiteillä (arkisessa elämässä) kuin moottoriteilläkin (julkisessa viestinnässä). Kun ruotsi vaikutti meihin kauan, sen vaikutus jäi vaarattomaksi, koska sitä ei ”ajettu” kaikkialle.

Kontakti kielen vaaratekijänä

Menemättä syvällisemmin pohtimaan suomen ja ruotsin kielen suhdetta uuden ajan vuosisatoina, voidaan kysyä, pääseekö englanti nyt ”kolmantena germaanisen aaltona” vaikuttamaan suomeen syvemmin kuin muinainen germaani tai historiallisen ajan ruotsi. Onko englanti todellinen vaara, ja jos on, miksi se olisi? Kun kysymykseen etsitään vastausta, on aina muistettava, että kieli ei häviä yksinään ilman ihmisten vaikutusta, ja siten vain kieltä puhuva väestö voi hävittää sen. Kieli kuolee silloin, kun väestö vaihtaa kieltä toiseen, silloin, kun kukaan ei enää käytä kieltä. Kielen häviäminen on siten historiallinen prosessi, johon tietysti hyvin suuressa määrin vaikuttavat monenlaiset taloudelliset ja sosiaaliset tosiot. Väestö voidaan ”pakottaa” hävittämään kieli tekemällä sen puhumisesta joko lain edessä kiellettyä tai – ehkä useammissa tapauksissa – yhteisössä kannattamatonta ja ”turhaa”. Intiaanikieliset ovat ainakin USA:n alueella muuttuneet tällä tavoin ”turhiksi”, koska samalla maantieteellisellä alueella englannin kielestä on tullut niin valtaisan suuri ja vaikuttava kaikilla elämän alueilla.

Vaikka suuri puhujamäärä ja virallinen asema (toisin kuin vaikkapa 1700-luvulla) suojelevat nyt suomen kieltä ja vaikka meidän maantieteellisellä alueellamme ei asu englannin kieltä äidinkielenään puhuvaa väestöä (toisin kuin 1700-luvulla ruotsia puhuvia), on globaalistuvassa kulttuurissa vastavuoroisesti piirteitä, jotka puuttuivat pari vuosisataa sitten ja jotka ovat omiaan tekemään englannin ”aallosta” entisiä vaikutteita uhkaavamman: (1) kaikki lapset käyvät oppivelvollisuuden takia koulua ja oppivat siellä englantia, (2) kaikki akateeminen opiskelu vaatii nimenomaan englannin osaamista, (3) nuorison kulttuuri ”toimii” englanniksi, (4) yhä useammat ammatit ovat sellaisia, että niissä tarvitaan jonkinlaista englannin kielen taitoa, (5) lisääntyvä kansainvälinen matkailu ja ulkomailla työskentely vaativat englantia jne. Kaiken kaikkiaan englannin vaikutus läpäisee nyt yhteiskunnan rajummin kuin ruotsin vaikutus muutama vuosisata sitten: 1700-luvun talonpoika ei tarvinnut ruotsia auran varressa peltoa kyntäessään, mutta 2000-luvun ”keskiverto” työläinen tarvitsee englantia usein jo tietokoneen avatessaan. 1700-luvulla vain säätyläiset ja heiksi pyrkivät tarttuivat ruotsin opiskeluun, nyt englantia ei ole vain oppineiden tai rikkaiden hallussa.

Mutta toisaalta yhteiskunnassa menestyminen ja hyviin ammatteihin pääseminen – oppineeksi tai ainakin rikkaaksi tuleminen – näyttävät vaativan englannin kielen hallintaa. Niinpä on luonnollista, että yhä useammat näkevät Suomessakin englannin kielen käytön tieksi sosiaaliseen nousuun ja parempaan elämään, ja ainakin kansainväliselle uralle tähtäävät haluavat oppia kielen mahdollisimman varhain ja hyvin. Pyrkimys on sinänsä kunnioitettava, mutta suomen kielen asemasta huolestuneet näkevät juuri tässä vaaran: kun kaikki panostetaan englantiin, jää äidinkieli helposti jalkoihin. Jos lapsensa parasta ajattelevat vanhemmat laittavat lapsensa englanninkieliseen kouluun, he saattavat tehdä vahingon sekä lapselleen että laajemmin suomen kielelle. Yksilön kannalta on vaarallista ajatella äidinkieltä vain välineenä, jolla voi puhua ja kirjoittaa, samassa mielessä kuin tietokone on väline, jolla voi työskennellä, kun tarve on. Äidinkieli on enemmän kuin tällainen, tilanteen vaatiessa käsille otettava pelkkä työkalu: se on osa ihmistä, ajattelun, tuntemisen, maailman hahmottamisen ja koko ihmisenä olemisen väylä: ellei ole kieltä, ei tiedä, miltä tuntuu ja mitä kokee. Äidinkieli pitäisi siis oppia mahdollisimman hyvin ja monipuolisesti. Laajemmin yhteiskunnallisesti ajatellen englanninkielinen koulu rajaa ajan oloon suomen käyttöalueita: jos fysiikka ja historia opitaan englanniksi, ei ehkä enää hallita näiden alojen sanoja ja käsitteitä suomeksi. Jos ajan mittaan koko yhteiskunta alkaa puhua näistä – tai vaikkapa musiikista tai tietokoneista – ja muista aloista vain englanniksi, ei pian ole edes olemassa suomenkielisiä sanoja näiden alojen asioille. Silloin suomea ei enää käytetä, koska sitä ei voi käyttää. Juuri tässä on kielen tuhon siemen. Silloin kielestä näet tulee ”turha”: eihän sillä voi puhua kaikesta.

Tällainen tilanne kielellämme oli uhkakuvana 1800-luvulla ennen, kuin siitä alettiin tietoisesti tehdä sivistyskieltä: lukuisat kieli-ihmiset, ”sanasepot”, loivat kieleemme hallinnon, taiteen ja tieteen sanaston (Lönnrot mm. kasviopin termejä) ja – juhlallisesti mutta todenmukaisesti sanoen – nostivat suomen kielen sivistyskieleksi. Sen jälkeen suomea on voinut käyttää kaikilla elämän alueilla. On sanottu, että ilman tuota kehitystä suomi olisi nyt kuin iiri Irlannissa: isomman kielen jalkoihin jäänyt kansankieli. 1900-luvulla suomi on elävän kielen tavoin spontaanisti uudistunut ja sitä on tietoisesti uudistettu, kun yhteiskunta ja kielenkäytön tarpeet ovat muuttuneet. Kielen elinvoiman ehto onkin aina muuttuvuus, ja kieli taas voi muuttua vain, jos sitä käytetään. Jos sitä ei käytetä, se alkaa näivettyä. Tämä näivettyminen alkaa siten, että kieltä ei käytetä enää kaikilla mahdollisilla elämän alueilla. Kun tällaisten alueiden määrä kasvaa, kielen ilmaisuvoima rapistuu askel askelelta: se ei enää uusiudu näillä aloilla eikä sitä enää kannata käyttää näillä aloilla. Tällainen käyttöalueiden supistuminen murentaa kielen julkista roolia ja kiihdyttää tuhkierrettä. Kielen käyttö saattaa hitaasti rajoitua vain kodin piiriin, josta tulee sen ainoa käyttöalue ja jossa se säilyy niin kauan, kuin lapset oppivat sitä äidinkielenään. Mutta jos lapsilla on heti kodin ulkopuolella edessä toinen kieli, jää äidinkieli heille jo toiseksi kieleksi ja he opettavat omille lapsilleen äidinkielenäkin jo tuota toista kieltä. Tämä kehitys on usein tapahtunut mm. Venäjän alueella puhuttavien sukukieltemme kohdalla. Lopuksi kielestä tulee ”turha” ja se katoaa.

Säilykö suomen kieli?

Kun kielen kuolema vaatii tutkijoiden mukaan (a) monikielisen yhteisön syntymisen, (b) kielen käytön hitaan häviämisen ja loppumisen monilla elämän alueilla (tieteessä, hallinnossa, viihteessä, koulussa jne.), ja lopulta (c) itse kielen järjestelmän eli sanaston ja kieliopin yksinkertaistumisen, ei meidän kielellämme vielä ole hätää. Suomen kielen asemaa ei lähitulevaisuudessa uhkaa mikään, mutta kaukaisemmassa tulevaisuudessa suomenkin kieli saattaa joko sulautua muihin kieliin tai kadota kokonaan. Säilymisen kielellisenä ehtona on, että kieltä aina käytetään monipuolisesti kaikilla inhimillisen kulttuurin alueilla (ehto b edellä). Säilymisen ulkoisena, sosiaalisena ehtona on, että väestömme kokee suomen kielen tärkeäksi ja käyttää sitä monipuolisesti, vaikka kieliyhteisömme olisikin osin monikielisempi kuin nyt (ehto a). Tähän kehitykseen ei siis itse kieli voi vaikuttaa. Kyseessä on laaja historiallinen prosessi, joka ei rajaudu vain meidän maamme alueelle vaan ulottuu koko maapallolle. Vaikka nyt näyttääkin, että englannin vaikutus kaikkialla jatkuu ja jopa voimistuu, tämä kehitys on luonnollisesti kiinni USA:n johtoasemasta maailmassa. Onko USA:n valta-asema ikuinen?

Eihän ollut Rooman valtakuntaan, johon USA:ssa monesti omaa valtiota verrataan. Kun muistetaan, että kielet eivät elä tyhjiössä, saadaan nykyinenkin tilanne oikeisiin puitteisiin. Silloin huomataan, että nyt esitettävät, englannin suurta vaikutusta tähdentävät ennustukset vaativat toteutuakseen historian myös muuten kulkevan eteenpäin siten, kuin nyt näyttää. Käykö niin?

Jos käy, voidaan muutaman vuosisadan kuluttua Suomen alueella puhua uutta kieltä, jossa on vaikutteita entisestä suomesta ja entisestä englannista. Selvää vain on, että suomen kieli muuttuu koko ajan; meistä riippuu, miten uskollisesti pidämme kiinni omasta kielestämme, annammeko siihen vain tulla vaikutteita muualta vai hylkäämmekö sen käytön kokonaan. Tässä tapauksessa voi joku tulevaisuudessa valittaa saksalaisen, 1470-luvulta peräisin olevan käsikirjoituksen sanoin: ”Mijnna thacht on gernast spuho somen gelen, emijna daijda”.

Lähteet

- Anhava, Jaakko 1998: *Maailman kielet ja kielikunnat*. Gaudeamus. Helsinki.
- Fogelberg, Paul (toim.) 1999: *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Suomen tiedeseura. Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 2000 (1946): *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 5., muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Hurtta, Heikki 1994: ”Suomen kielen tulevaisuus”. – *Alumni* 3/1994 s. 35..
- Häkkinen, Kaisa 1997: ”Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen?” — *Sananjalka* 39. 30–51.
- Lehikoinen, Laila & Kiuru, Silva 1998: *Kirjasuomen kehitys*. Uudistettu laitos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leino, Pentti 1996: ”Onko suomen kielellä tulevaisuutta?” – *Kanava* 1996. 204–207.
- Saukkonen, Pauli 2000: ”Suomen kieli, suomalaiset ja Eurooppa”. – *Kielikuvia*. Nykysuomen seuran lehti 2/2000. 19–27.
- Thomason, Sarah G. 2001: *Language contact. An introduction*. Georgetown university press.
- Wiik, Kalevi 2001 (tulossa): Eurooppalaisten juuret.
- Professori Harri Mantilan esitelmä Tampereella Nykysuomen seuran tilaisuudessa 1.12.2001. (Esitelmästä muokattu artikkeli ”Tietoisuus ja kieli-politiikka” tässä numerossa, toim. huom.)

Jari Eskelinen

Lukemisesta ja lukutaidosta draamallisessa kirjallisuudenopetuksessa

”Lukutaito on kirjoitettujen tekstien ymmärtämistä, käyttöä ja arviointia lukijan omien tavoitteiden saavuttamiseksi, tietojen ja taitojen kehittämiseksi sekä yhteiskuntaelämään osallistumiseksi.” (Lukutaidon määrittely OECD-maiden PISA-hankkeessa (Programme for International Student Assessment))

Vuodenvaihteessa julkaistun OECD:n PISA-arviointitutkimuksen tulokset nostivat Suomen kansainväliseksi puheenaiheeksi: 9.-luokkalaisemme menestyivät lukijoina erinomaisesti ja kahmaisivat kärkisijan. Suomea ylistetään koulutuksen mallimaana. Toisaalta Suomen menestymistä ihmetellään – ja ihmetelty on täälläkin – ehkä siksi, että Euroopan maista Suomessa opetetaan äidinkieltä tuntimääräisesti verrattuna vähän. Ranskalainen *Libération*-lehti on julkaissut artikkelin, jossa menestymisen syyksi väitettiin jopa suomen kielen helppoutta. Voimamme saattaa kuitenkin piillä monipuolisuudessa, mitä opetukseen, teksteihin ja lukemiseen tulee: kun esimerkiksi saksalaisessa peruskoulussa luetaan, tarkastellaan, analysoidaan ja pohditaan lukuvuoden ajan Goethen tekstejä, Suomessa sen sijaan tekstikirjo on paljon laajempi: siihen otetaan mukaan asiatekstejä ja fiktiivisiä tekstejä laadasta laitaan sekä lineaarisessa että epälineaarisessa muodossa. Suomalainen äidinkielen ja kirjallisuuden opettaja ei nirsoile, vaan on tekstivaalinoissaan raikkaan ennakkoluuloton, mikä on puhtaasti myönteinen ilmiö. Valitun tekstin ei tarvitse olla osa kansallista kaanonia. Edistykseksiä ja moderneja tekstimateriaaleja on maailma täynnä. Eräässä opetusalan ammattilehdessä kerrottiin taannoin äidinkielen ja kirjallisuuden opettajasta, joka oli luopunut kokonaan oppikirjoista opetuksessaan – niiden tilalle otettiin sanomalehti. Luova idea, jossa lukutaito ja tiedonhankkimistaidot kehittyvät samanaikaisesti. Tässä artikkelissa tarkastellaan kaunokirjallisuuden lukemista ja lukutaitoa draamapedagogiikan näkökulmasta. Näkökulma on siten draamallisessa, toiminnallisessa kirjallisuudenopetuksessa. Peruskoulun 6.-luokkalaisille toteutettu toimintatutkimus osoittaa oppilaiden lukutaidon kehittyneen monipuolisesti. Kirjallisuudenopetus draaman keinoin on hedelmällistä, koska fiktiivisen tekstin työstäminen fiktiivisin keinoin ei aseta rajoja tulkinnalle

Päärooli lukijalla ja lukijassa

Kaunokirjallisuus on esteettinen taidemuoto, aivan kuten draama, jonka juuret ovat teatterissa ja jossa käytetään teatterin keinoja kasvatuksellisiin tavoitteisiin ja päämääriin. Molemmissa taidemuodoissa korostuu esteettinen ja fiktiivinen elementti. Kaunokirjallisuus konkretisoituu fiktiivisenä, kulttuurisena tekstinä. Se vaatii lukijaltaan kulttuurisia lukutaitoja, joita ilman fiktio ei erotu faktasta. Siten kirjallisuudenopetuksen tärkeimmiksi tehtäviksi on opetussuunnitelmiin kirjattu nimenomaan lukutaidon kehittäminen, kulttuuriperinnön ja luku-harrastuksen vahvistaminen. Kirjallisuudenopetuksessa ei pääpaino ole enää kirjailijassa eikä yksinomaan tekstissä. Kirjailijasta ja hänen menneisyydestään on edetty kaavamaisten tekstianalyysien kautta kohti elävää, hengittävää lukijaa – päärooli on hänellä ja hänessä. Oleellista on, millaisia merkityksiä lukija lukemalleen tekstille antaa. Kyse on reseptiosta, lukemisessa tapahtuvasta dialogista lukijan ja tekstin välillä. Reseptioajattelussa lukijaa ei nähdä passiivisena vastaanottajana, vaan aktiivisena ajattelijana. ”Oppilasta ei voi pitää kirjallisena tyhjiönä, vaan hänen kirjallinen pääomansa on saatava käyttöön”, kiteyttää Leena Kirstinä (1994, 10) ja jatkaa, ”oppilaan lukemisen historia ja lukemistapahtuma ovat opetuksen perusta.” Taikasana kirjallisuusdidaktiikassa on siten reseptio: lukeminen nähdään aktina, konkreettisena tapahtumana, jossa teksti ja lukija kohtaavat.

Tuossa tapahtumassa on siis kaksi aktiivista osapuolta, jotka molemmat vaikuttavat sen sisältöön. Lukija ei voi kohdata tekstiä sellaisenaan, ”kasvoista kasvoihin”, vaan hän lukee sitä aina oman kontekstinsa, kokemus- ja tietotaustansa, läpi. Tämä merkitsee sitä, että hän lukiessaan prosessoi tekstiä vähintään kahdella tavalla: tulkitsemalla ja arvottamalla, jotka usein liittyvät toisiinsa erottamattomalla tavalla. (Rikama 2000, 67.)

Reseptio korostaa muun muassa lukemisen esteettisiä vaikutuksia: mitä lukijassa ja lukijalle tapahtuu? Hermeneutiikasta ja fenomenologiasta alkunsa saanut reseptioesteettinen lukemisteoria johdetaan Wolfgang Iserin (mm. tekstin aukkoisuus, implisiittinen lukija), Hans Robert Jaussin (mm. odotushorisontti) ja Stanley Fishin (mm. lukijayhteisöt) ajatuksiin teoksen vastaanotosta. Myös kirjallisuudenopetuksessa tapahtunut avartuminen lukijan positiota korostavaksi on draama- ja kirjallisuudenopettajan silmin ilahduttava: halutaanhan näin korostaa ja lisätä esimerkiksi lukijan esteettisiä kokemuksia. Useissa lukemistutkimuksissa (esim. Lehtonen 1998) vedotaan amerikkalaisen Louise Rosenblattin jo 1930-luvulla kehrittelemään transaktioteoriaan, jonka lähtökohdat ovat pragmatistisessa filosofiassa. Siinä mielenkiintoista on niin ikään kommunikaatio: lukija ja teksti kohtaavat, lukija ja teksti lukevat toisiaan, vaikka Roland Barthes väittääkin lukemisen olevan kir-

joittamista. Rosenblattin mielestä kirjallisuuden lukemisessa on kyse runon herättämisestä (evoking the Poem). Tällä metaforalla hän haluaa korostaa lukukokemuksen esteettisiä elementtejä. (Lahtinen 2001a.) Edelleen Rosenblatt on erottanut kaksi eri lukutapaa: efferentin eli tietoa välittävän lukutavan ja esteettisen eli kokemuksellisen lukutavan. Esteettisessä lukemisessa huomio on itse lukutilanteessa: mitä lukija kokee lukiessaan, mitä teksti aktivoi hänessä. Lukija yhdistää tulkintaan rationaalisen ajattelun ja tunteet, kognitiiviset ja affektiiviset havainnot. Tärkeää tässä lukutavassa on, millaisia assosiaatiota, mielikuvia, elämyksiä ja ajatuksia ja asenteita lukeminen hänessä herättää. Esteettinen lukutapa yhdistetään yleensä kaunokirjallisiin teksteihin. Efferentissä lukutavassa olennaista on, mitä lukijalle jää lukemisen jälkeen: lopputulos on tärkeä, ei lukemisprosessi. Niinpä huomio on informaatiossa, joka lukemisessa on saatu. Efferenttiä lukemista on siten esimerkiksi Internetin uutisryhmien lukeminen tai draamakirjallisuuden lukeminen tenttiä varten. Toisaalta edellä kuvatut lukutavat voivat sekoittua: tekstiä voidaan lukea sekä esteettisesti että efferentisti. Rosenblatt on antanut tästä esimerkin: matemaatikko tutkii matemaattista yhtälöä aluksi efferentisti, mutta ratkaisun löydettyään hän alkaa onnellisena myhäillen tarkastella ratkaisun esteettisiä ja tyyllisiä piirteitä – tällöin lukutapa on muuttunut esteettiseksi. (Lehtonen 1998.) Kahdentuva lukija havaitsee myös rivien väleihin kirjoitetut viestit (Steffensen 2000). Kahdentuva lukutapa on esteettistä kahdentumista, joka on draaman ja kaiken taidekasvatuksen oppimispotentiaali: oppiminen tapahtuu todellisen minän ja rooliminän yhtymäkohdassa (Østern 2000).

Esteettinen lukutapa on eläytyvää, luovaa kyselemistä. Esteettisessä lukutavassa lukija sulautuu tekstiin, hengittää sen kautta. Lars Løvlien (2001/1990) mukaan kirjallisuuden arvo ei sijaitse objektiivisesti tekstissä, vaan kysymyksissä, jotka lukija sille esittää. Lukija keskustelee, oikeastaan seurustelee, tekstin kanssa. Løvlie pitää siten ruotsalaisesta kirjailijasta Bjørn Ranelidia (s. 1949) reseptioesteettisenä tämän sanoessa: ”Tekstini lakkaavat elämästä, kun viimeinenkin lukija on ne jättänyt.” Tässä yhteydessä on mielenkiintoista todeta, että samanlainen avartuminen on viime vuosina tapahtunut myös draamapedagogiikassa. Anna Østernin (2000) mukaan ”enää ei puhuta niinkään henkilökohtaisesta kehityksestä itseilmaisun alalla, vaan kiinnitetään enemmän huomiota draaman sosiaaliseen luonteeseen ja erilaisten kulttuuristen kontekstien merkityksiin”. Ensimmäinen ”avunhuuto” draamapedagogiikan avartamisesta kuultiin jo 1980-luvulla, jolloin Nils Braanaas (1985) esitti vaatimuksen esteettisyyden korostamisesta draamassa. Nykyinen draamatutkimus on osoittanut tämän avartumisen ainakin osittain tapahtuneen: tutkimus on myöhäismodernissa ajassamme suuntautunut kulttuurisesti ja filosofisesti yhä lähemmäs muita tieteenaloja: psykologiaa, sosiologiaa, kulttuurintutkimusta, kielitiedettä ja kirjallisuustiedettä. (Rasmussen 2001.) Avartuminen on konkreettiselle lukijallekin

tarpeen, sillä lukeminen, lukutaidon kehittyminen ja tekstin ymmärtäminen ovat kaikki kompleksisia, kognitiivisia taitoja vaativia toimintoja. Ne kiteytyvät melko luontevasti lukemistutkija Richard Bambergin esittämään paradoksiin: ”Monet lapset eivät lue kirjoja, koska eivät osaa lukea riittävän hyvin. Monet lapset eivät osaa lukea riittävän hyvin, koska eivät lue kirjoja.” (Julkunen & Elomaa 1998.) Tässä paradoksissa on haastetta kaikille kielen ja kirjallisuuden opettajille.

Erityinen tila ja taiteellinen kokemus

Yleinen peruste kiertää taidenäyttelyt kaukaa on väittää, ettei ymmärrä taidetta. Kuinka moni meistä ottaa ensin käteensä nuotin ja vasta analysoituaan sen kuuntelee itse musiikkia? Taide tulisi voida ennen kaikkea tuntea, eikä sitä pitäisi tarvita ymmärtää tai selittää järjellä tai sanoin. (Penttinen 2000.)

Sitaatti on lukiolaisen kirjoittama. Hän ottaa kantaa taiteen ammattilaisuuteen ja epäammattilaisuuteen – näiden välillä tuntuu olevan suuri ero. Kuka ymmärtää taidetta, saako tai tarvitseeko sitä erikseen selittää, tulkita tai puolustella, eikä visuaalinen tai auditiivinen kokemus riitä? Taiteen kohtaaminen on henkilökohtainen kokemus, jota ei tarvitse selitellä: elämys on sisäinen tapahtuma, jolla voi olla puhdistava, terapeutin vaikutus. Tämä elämyksellisyys ja henkilökohtainen kokeminen koskee myös kirjallisuudenopetusta, joka on taidekasvatusta parhaimmillaan. ”Runolla on keinoja, joiden avulla se pystyy näyttämään asiat yksilön elämyksinä, hänen kokemuksinaan”, kirjoittaa Katariina Kajannes (2000).

Kirjallisuudenopetus on draaman tavoin kasvatusta, jossa taiteellisiin keinoin edistetään oppilaan kehitystä ja kasvamista. Kasvu vaikuttaa sisäisesti ja näkyy ulkoisesti. Tarja Pääjoki (2000, 9) ihmettelee, miksi yleensä puhumme taidekasvatuksesta emmekä taideopetuksesta. Hän arvelee, että taidekasvatuksen tehtäväksi mielletään laajojen kasvatuksellisten ja yhteiskunnallisten tavoitteiden saavuttaminen. Taidetta ei siten nähdä itsearvoisena oppimisen kohteena. Marjatta Saarnivaara & Juha Varto (2000) hahmottavat artikkelissaan taidekasvatusta tietynlaisena ”ansana”. Ansa on tapa ottaa kiinni jotain tai joku: ansaan saa ja ansasta saa. Edelleen ansan voi virittää niin, että se sieppaa ohikiitävästä massasta juuri niitä, joita halutaankin kiinni. Taidekasvatus ansana toimii tällöin lapsen, nuoren ja aikuisen keinona ottaa ajan virrasta kiinni sellaiset koettavat, joilla on merkitystä ihmiseksi kasvamisen ja maailmasuhteen kannalta. Tästä kaikesta syntyy luovuus, jossa ihminen osaa kehittää ja muuttaa tapaansa saada maailmasta kiinni se, mikä on olemisen merkityksellisuuden kannalta tärkeää. (Saarnivaara & Varto 2000.) Tämä kiinni saatu ilmiö voi vähitellen kokemuksen kautta muuttua oppimiseksi. Merkityksen antaminen kokemukselle on tärkeää, sillä

esimerkiksi amerikkalaisen kasvatustieteilijä Jack Mezirowin (1996) mukaan tällöin on kyse myös kokemuksen ymmärtämisestä – laadimme kokemuksesta tulkintaa. merkityksen antaminen ilmiölle muuttuu lopulta oppimiseksi, kun käytämme myöhemmin tätä tulkintaa toimintamme ruorina. Draamassa tätä ruoria käännetään kollektiivisesti ja yksilöllisesti – konteksti voi silti olla sama. Teatteri, kasvatusta ja kokeminen inhimillisessä, vaikkakin fiktiivisessä, muodostavat kollektiivisen tajunnan, jossa jokaisella yksilöllä on oma erityinen tilansa.

Myös kirjallisuus tarjoaa tämän tilan: usein se on lukijalle yksityinen alue, mutta kokemuksesta saadaan yhteinen jakamalla ajatuksia luetusta. Siten kirjallisuudenopetuksen tulisi toimia tietynlaisena ”ansana”, johon yhdessä jäämme kiinni ja nappaamme ohikiitävästä hetkestä meille merkityksellisiä asioita. Ansan rakennusaineina toimisivat emootiot, taide, estetiikka ja luovuus. Kirjallisuudenopetus on kasvatusta esteettiseen. Esteettinen kasvatusta liitetään usein taiteisiin pohjautuvaan kasvatukseen tai opetukseen. Saarnivaara (1979) korostaa, että muutkin kuin taideobjektit voivat synnyttää esteettisiä kokemuksia. Kokemuksen luonteesta on olemassa useita teorioita, jotka eivät ole ristiriidassa keskenään, vaan kuvaavat ilmiön eri puolia tai erilaisia konteksteja, joihin ilmaisu esteettinen kokemus on sopiva. Esteettistä selittävien teorioiden yhteisenä nimittäjänä on kokemuksen emotionaalisuus.

Empaattinen ja samastuva lukija

Hiljattain kirjallisuudenopetuksesta väitellyt Aino-Maija Lahtinen (2001a) on huolissaan nykyisestä tekstiavaruudesta, jossa eri tekstilajien rajat ovat entisestään hämärtyneet: ero fiktion ja faktan välillä on pieni, ne sekoittuvat toisiinsa. Edelleen hän moralisoi teoksia, joiden maailmankuva ja käsitys ihmisestä ovat vääristyneitä. Lahtinen näkee tässä ristiriidassa yhden kirjallisuudenopetuksen keskeisimmän tehtävän: opetuksen tulisi kehittää nuoren kykyä säädellä lukutapojaan eri teksteihin soveltuviksi, oppilas voi tällöin valita erilaisten kirjojen joukosta kulloiseenkin tavoitteeseensa soveltuvaa luettavaa. Tämä edellyttää opettajan osallistumista kirjavalintoihin; hän voi auttaa nuorta löytämään sopivan kirjan. Lahtisen mielestä nuoren tunnemaailman kehittyminen on lukemisessa ja opetuksessa ensisijaisessa asemassa. Tutkija tukeutuu amerikkalaisen filosofin Martha Nussbaumin näkemykseen, että lukeminen edistää toisen ihmisen empaattista ymmärtämistä. Nussbaum korostaa ihmisarvoa ja sen kunnioittamista sekä asennoitumista toisen ihmisen asemaan kuvitteellisesti, mitä ilmiötä lukeminen niin ikään kehittää. Toisen ihmisen kohtaaminen on fiktiossa mahdollinen.

Empatian kehittämisen kannalta on tärkeää, että lukija tulee tietoiseksi tunnepitoisesta osallistumisestaan kirjan maailmaan. Vaikka luki-

ja kohtaa kaunokirjallisuudessa vaikeita asioita, taitavan kirjoittajan sommittelema teksti antaa lukijalle myös tilaisuuksia etääntyä kuvaamiensa henkilöiden ahdingosta. (Lahtinen 2001b.)

Lahtisen mukaan kirjallisuuden lukemisen ja sen myönteisen vaikutusten osoittaminen on tutkimuksen keinoin vaikeaa: kehittyminen tapahtuu pitkäaikaisena prosessina, johon vaikuttavat oppimis- ja elämäkokemukset. Osa näistä lukemisen kautta saaduista tunnekokemuksista voidaan tehdä draamassa näkyviksi ja siten merkityksellistä.

Lukukokemuksesta toimintaan

24

Draamassa ja äidinkielessä on monia yhtäläisyyksiä. Molemmat ovat taideaineita, mutta myös taito- ja kulttuuriaineita, joissa korostetaan elämyksellisyyttä, taiteellista kokemusta ja mielikuvitusta. Niin ikään kirjallisuutta ja draamaa yhdistää fiktiivinen ja esteettinen elementti, jota draamallisessa kirjallisuusopetuksessa luetaan, tuotetaan ja luodaan. Seuraavassa esiteltävässä tutkimuksessa lähdettiinkin liikkeelle oletuksesta, että kirjallisuudenopetus draaman keinoin on hedelmällistä, koska fiktiivisen tekstin työstäminen fiktiivisin keinoin ei aseta rajoja tulkinnalle. Draamatyöskentelyssä kunnioitetaan oppilaan omaa lukukokemusta ja kokemuksellista kirjallisuuden tulkintaa. Oppiminen saa siten alkunsa sisäisistä kokemuksista – oppilaan reseptiosta.

Oppilaan reseptiota korostettiin, tutkittiin ja tulkittiin draamaprojektissa, joka toteutettiin 6.–luokkalaisille oppilaille (N=33) Helsingin Suomalaisessa Yhteiskoulussa lukuvuonna 1998–1999. Metateksteinä, joista draamallinen fiktio rakennettiin, oli proosakirjallisuutta sekä *Kalevala*. Tutkimuskysymyksenä oli, millaista oppimista draamallinen kirjallisuudenopetus kehittää. Tutkimusmenetelmänä sovellettiin kommunikatiivista toimintatutkimusta (action research). Tiedonhankintamenetelmänä olivat observointi, arvioinnit, reflektiot, päiväkirjat. Toimintatutkimus perustuu avoimeen dialogiin, ja prosessissa tutkijan rooli on aktiivinen ja subjektiivinen: hän ei ole ulkopuolinen prosessissa, vaan myös hänen tulisi kehittyä ja oppia. Toimintatutkimuksen tarkoituksena on yleensä nähty pyrkimys muutokseen tai ainakin ilmiöiden parantamiseen toiminnan avulla (Kuula 1999). Draamaprojektissa muutosta tai parannusta haettiin kirjallisuudenopetukseen siten, että kirjallisuutta lähestyttiin ja työstettiin draaman keinoin. Draamaprojekti koostui kolmesta jaksosta, ja niiden kaikkien yhteiseksi tavoitteeksi voidaan nähdä niin ikään kokemuksellisuuteen ja toiminnallisuuteen pyrkivä kirjallisuudenopetus. Projektissa mukana olleille oppilaille suunnatussa kyselyssä osoittautui, että kirjallisuudenopetus tulisi perustua runsaaseen lukemiseen ja toiminnallisuuteen; vastauksissa mainittiin muun muassa esitykset ja improvisaatiot. Toimintatutkimuksen tärkeänä piirteenä pidetään muutosprosessin kuvaamista, lopputulos ei

ole oleellisin, vaan itse prosessi, jossa mahdollinen muutos tapahtuu. Toteutettu draamaprojekti muodosti kokonaisuuden, jossa tutkija opettajan roolissa työsti fiktiivisiä tekstejä oppilaiden kanssa. Draamassa oppiminen toteutuu kollektiivisessa kontekstissa; draamaprojektissa syntyi ja kehittyi kollektiivinen konteksti.

Havaintona on, että draamallinen kirjallisuudenopetus on perusteltua monesta näkökulmasta. Se tukee opetussuunnitelmiin kirjattuja tavoitteita, monipuolistaa lukutaitoa sekä vahvistaa oppilaiden ilmaisullisia taitoja. Kuvatun draamaprojektin edetessä oppilaiden itsevarmuus ja -luottamus kasvoivat voimakkaasti. Tämä ilmiö toteutui erityisesti yleisölle esiinnyttäessä: esiintymispelkoa osattiin hallita ja analysoida sanallisesti esityksen jälkeen. Myös ymmärrys teatteria kohtaan lisääntyi: esitystä osataan katsoa myös näyttelijäntyön kannalta. Tutkimuksen oleellisin ja tärkein havainto liittyy kuitenkin kirjallisuudenopetukseen. Draamaprojektissa ilmeni, että draamallinen kirjallisuudenopetus kehitti oppilaiden lukutaitoa: teksteihin osataan eläytyä paremmin ja niitä kyetään lukemaan myös ”rivien välistä”, kahdentamalla, esteettisesti ja temaattisesti. Tekstejä luettiin myös intertekstuaalisesti, oman lukijahistorian lävitse. Kirjallisuudenopetuksen tärkeäksi tavoitteeksi mainittu empaattisuuden kehittäminen, toisen huomioon ottaminen ja kyky asettua toisen asemaan, lisääntyivät. Edelleen opetuksen tavoitteeksi on mainittu kulttuuriperinnön vahvistaminen. Projektissa kulttuuriperintö vahvistui erityisesti *Kalevala*-jaksossa, jossa draamallinen fiktiio luotiin prosessidraaman keinoin.

Lähteet

- Braanaas, N. 1985: *Dramapedagogisk historie og teorie*. Trondheim: Tapir.
- Internet-linkki PISA-hankkeeseen: www.jyu.fi/ctl/pisa/
- Julkunen, A-L. & Elomaa, M. 1998: ”Tekstistä oppimaan oppiminen”. – Julkunen, A-L. (toim.), *Opetus, oppiminen, vuorovaikutus*, 81–97.
- Kajannes, K. 2000: ”Kognitiivinen kirjallisuudentutkimus”. – Kajannes, K. & Kirstinä, L. (toim.) *Kirjallisuus, kieli ja kognitio*, 48–80.
- Kirstinä, L. 1994: ”Kirjallisuuden opetustraditiosta”. – Kempainen, L., Kirstinä, L. & Uusi-Hallila, T. (toim.), *Nykyopustin. Puhetta kirjallisuuden ja kielen opetuksesta*, 7–11.
- Kuula, A. 1999: *Toimintatutkimus. Kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä*. Tampere: Vastapaino
- Lahtinen, A-M. 2001a: *Kertovat tekstit opiskelijoiden kokemina ja tulkitsemina sosiaali- ja terveystieteiden ammattillisessa koulutuksessa*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 226.
- Lahtinen, A-M. 2001b: ”Kirjallisuus kehittää empatiaa”. – *Helsingin Sanomat* 24.5.2001

- Lehtonen, H. 1998: *Lukemalla avaraan maailmaan*. Jyväskylä: Atena.
- Løvlie, L. 2001/1990: ”Esteettinen kokemus”. (Artikkeli julkaistu norjaksi aikakauslehdessä *Nordisk pedagogik* 1–2, 1990, s. 1–18.) Luentomoniste. Suomentajat Teerijoki, P. & Østern, A.
- Mezirow, J. 1996: ”Kriittinen reflektio uudistavan oppimisen käynnistäjänä”. – Mezirow, J. (toim.) *Uudistava oppiminen: kriittinen reflektio aikuis-koulutuksessa*, 17–38.
- Penttinen, J. 2000: ”Taiteen selityksistä”. – Helsingin Sanomien viikkoliite 45/2000.
- Pääjoki, T. 2000: ”Monikulttuurinen taidekasvatus kertomuksena. Narratiivisen tulkinnan välineitä”. – Sava, I. & Räsänen, M. (toim.) *Näkökulmia taidekasvatukseen*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisuja F 13, 5–13.
- Rasmussen, B. 2001: *Meninger i mellom – perspektiv på en dramatisk kulturarena*. Trondheim: Tapir.
- Rikama, J. 2000: *Kaanon ja reseptio. Kirjallisuudenopetuksen ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.
- Saarnivaara, M & Varto, J. 2000: ”Taidekasvatus ansana”. – Sava, I. & Räsänen, M. (toim.), *Näkökulmia taidekasvatukseen* Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja F 13, 43–50.
- Saarnivaara, M. 1979: *Esteettinen kasvatus monipuolisen persoonallisuuden kehittäjänä yleissivistävässä koulutuksessa*. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja 299.
- Steffensen, B. 2000: *Når børn læser fiktion: grundlaget for den ny litteraturpædagogik*. København: Akademisk Forlag.
- Østern, A-L. 2000: ”Draamapedagogiikan genret pohjoismaisten opetussuunnitelmien valossa”. – Teerijoki, P. (toim.) *Draaman tiet – suomalainen näkökulma*. Jyväskylän yliopiston opettajankoulutuslaitos. Opetuksen perusteita ja käytänteitä 35, 4–26.

Artikkeli perustuu kirjoittajan draamapedagogiikan sivuainetutkielmaan *Draama peruskoulun kirjallisuudenopetuksessa: toimintatutkimus draamaprojektista*. Jyväskylän yliopiston opettajankoulutuslaitos, draamapedagogiikan yksikkö, 2001.

– *Jep?* Palvelutilanteissa käytettäviä tervehdysfraaseja

Tutkin suomen kielen pro gradussani palvelutilanteissa käytettäviä tervehdys- ja hyvästelyfraaseja. Keräsin aineiston seuraamalla asiakkaiden ja myyjien tai hoitajien välisiä palvelutilanteita päiväkodissa, autoliikkeessä ja kioskillä. Aineistoa kertyi 300 tarkkailulomaketta, joissa kussakin on demografisten muuttujien lisäksi neljä erikseen tarkasteltavaa kohtaa: tervehdys- ja hyvästelyvierusparin etu- ja jälkijäsen, joten aineistossa oli 1200 analysoitavaa vuoroa. Poiketen muista tervehdyksistä tehdyistä opinnäytetöistä on työssäni ensimmäistä kertaa kerätty aineisto kuuntelemalla, miten asiakkaat ja henkilökunta tervehtivät ja hyvästelevät toisiaan. Erityisesti kiinnitin huomiota naisten ja miesten käyttämien fraasien eroon.

Tavallisimmat tervehdysfraasit olivat *hei*, *huomenta* ja *hei hei* sekä etu- että jälkijäsenenä. Tavallisimmin hyvästeltiin sanomalla *kiitos*, *hei hei* ja *ole hyvä*. Hyvästelyn jälkijäsenenä sanottiin useimmin *kiitos*, *hei* ja *hei hei* -fraaseja. Seuraavassa esitetään kvalitatiiviseen analyysiin perustuvien taulukoiden kautta, millä fraasilla tervehdyksen ja hyvästelyn erilaisiin etujäseniin sukupuolittain vastataan. Esimerkiksi *hei* ja *huomenta* ovat sukupuolineutraaleja tervehdyksiä, mutta *hei hei* paljastui enemmän naisten fraasiksi ja *terve* ja *päivää* miesten fraaseiksi. Hyvästelyissä neutraaleja fraaseja ovat *kiitos* ja *hei hei*, mutta *ole hyvä* ja *heippa* ovat lähes pelkästään naisten käyttämiä. Miehet sanovat tavallisemmin *joo hei* tai *sel(e)vä*.

Taulukko 1. *Terve*-fraasin saamat jälkijäsenet tervehdyksissä.
(Suluissa tervehdyksen määrä, huom. – = ei lainkaan vastausta)

	Nainen vastaa	Mies vastaa
Nainen sanoo <i>terve</i>	<i>terve</i> (1) <i>hei hei</i> (1), – (1)	<i>terve</i> (2)
Mies sanoo <i>terve</i>	<i>huomenta</i> (1), <i>hei hei</i> (1) <i>no terve terve</i> (1)	<i>terve</i> (8), <i>nonverbaali</i> (2), – (1)

Taulukossa 1 esitelty *terve* on enemmän miesten tervehdys kuin naisten. *Terve*-fraasi vaikuttaa jämakältä ja ryhdikkäältä tervehdykseltä, ja sen käyttäjät myös sanoivat sen niin, sitä ei kertaakaan sanottu hennolla tai hiljaisella äänellä, kuten muita tervehdyksiä saatettiin sanoa. Naiset käyttävät sitä selvästi harvemmin, vaikkakin pienen otoksen perusteella yhtä paljon sekä miehille että naisille. Miehet sanovat sen tavallisesti toiselle miehelle. Miehet myös vastaavat siihen samalla fraasil-

la, kun naisten vastauksissa näkyy suurempi vaihtelu valittujen jälkijäsenien käytössä. Tämän rakenteen perusteella voisi olettaa, että *terve*-fraasi, joka on vakiintunut miesten käyttöön, on siirtymässä myös naisten käyttämäksi, mutta siirtymävaiheessa ei vielä saa automaattisesti samaa tervehdystä jälkijäseneksi tervehdysvierusparissa kuten miehille. Tässä ryhmässä nainen on kerran jättänyt vastaamatta naisen sanomaan tervehdykseen, samoin kuin mies on kerran vastaamatta miehelle.

Hei hei -hyvästely liittyy selvästi naisten hyvästelyyn. Miehet käyttävät sitä lähes yhtä usein kuin naiset, mutta vain hyvästellessään naista tai vastatessaan naiselle. Toiselle miehelle tätä fraasia ei ole sanottu kertaakaan. Naisetkin osoittavat *hei hei* -hyvästelyn tavallisimmin toiselle naiselle. (Taulukko 2.)

Taulukko 2. *Hei hei* -fraasin saamat jälkijäsenet tervehdyksissä.

	Nainen vastaa	Mies vastaa
Nainen sanoo <i>hei hei</i>	<i>hei</i> (1), <i>hei hei</i> (5), - (1), <i>heippa</i> (3)	<i>joo hei</i> (1), <i>hei hei</i> (4)
Mies sanoo <i>hei hei</i>	<i>hei</i> (3), <i>hei hei</i> (5), - (2), <i>heippa</i> (1)	

Taulukossa 3 kuvattu fraasi *heippa* on samantyyppinen kuin *hei heikin*. Miehet käyttävät sitä vain naisia hyvästellessään, eivätkä sano sitä lainkaan toiselle miehelle. Käyttökertojen määrässäkin on tällä kertaa selvä ero: naiset käyttävät *heippaa* selvästi enemmän kuin miehet, ja yhtä kertaa lukuunottamatta hyvästely osoitetaan toiselle naiselle. Naisten *hei kiitos* ja *joo kiitos* -vastaukset ovat kioskissa sanottuja, mutta muuten hyvästit ovat päiväkodilta. Autoliikkeessä ei sanottu kertaakaan *heippa*. Tämä fraasi tuntuu olevan ”pehmeä”, ja sen vuoksi naisten ja lasten ympäristössä käytetty.

Taulukko 3. *Heippa*-fraasin saamat jälkijäsenet tervehdyksissä.

	Nainen vastaa	Mies vastaa
Nainen sanoo <i>heippa</i>	<i>hei</i> (1), <i>heippa</i> (2), <i>hei hei</i> (1), - (3), <i>no hei</i> (1), <i>hei kiitos</i> (1), <i>joo kiitos</i> , (1), <i>no heippa</i> (1)	<i>heippa</i> (1)
Mies sanoo <i>heippa</i>	<i>heippa</i> (2), <i>hei vaan</i> (1)	

Viidenneksi yleisin hyvästelyfraasi on *joo hei*. Se on selvästi miesten käyttämä fraasi, kahdestatoista kerrasta naiset ovat käyttäneet sitä vain kahdesti. Molemmilla kerroilla nainen on sanonut tämän miehelle, jo-

ten ainakaan vain naistenvälinen hyvästely *joo hei* ei ole. Miehet osoittavat *joo hei* -hyvästelyn tasaisesti sekä toisille miehille että naisille. Miehet ovat vastanneet joka kerralla samoin, kun naisten vastauksissa on enemmän vaihtelua. (Taulukko 4.)

Taulukko 4. *Joo hei* -fraasin saamat jälkijäsenet tervehdyksissä.

	Nainen vastaa	Mies vastaa
Nainen sanoo <i>joo hei</i>		<i>kiitos hei</i> (1), <i>joo hei</i> (1)
Mies sanoo <i>joo hei</i>	<i>hei hei</i> (3), <i>hei</i> (1), <i>hei hei</i> <i>kiitos</i> (2)	<i>hei</i> (4)

Lisäksi työssäni nousi esille esimerkiksi seuraavanlaisia tervehtimisen erityispiirteitä: 1. Odotuksenvastainen *hei hei* esiintyi tervehtimisen etujäsenenä, ja sitä käyttivät sekä miehet että naiset, asiakkaat ja myyjät. 2. Lapsen huomioiminen hyvästelyssä päiväkodilla tapahtui siten, että hoitaja saattoi vastata lapsen puolesta, mikäli tämä ei itse vastannut vanhemman hyvästelyyn. 3. Erityisesti (miesten välisissä) hyvästelyvierusparissa esiintyi ilmauksia, jotka ovat uniikkeja ja kertaluonteisia. Ne saattoivat olla vitsejä, kommentteja ja sutkauksia, mutta niillä on kuitenkin aina hyvästelyn funktio. 4. Nonverbaaleista eleistä käytettiin eniten katsekontaktia. Tavallisimmin sitä käytettiin kioskilla, jossa se saattoi syrjäyttää sanallisen tervehtimisen kokonaan.

Aineistoni osoittaa, että puhujan sukupuoli saattaa vaikuttaa tervehdysfraasin valintaan. Tarkemman tuloksen saisi videoimalla tervehdyksiä, mutta aitojen tervehdystilanteiden tallentaminen huomaamattomasti ja silti luvallisesti on haasteellista. Palvelutilanteissa ollaan aina jossain määrin sidoksissa konventioihin, jotka määräävät tervehtimistä. Ihanneaineisto tutkittavaksi olisikin vapaa-aikaansa viettävien, toisiaan tapaavien ihmisten tervehdykset videolla. Ihmisten perässä hiippaileva, videokameraa käyttävä tutkija ei vain taida herättää ihastusta tai luottamusta informanttien parissa.

Artikkeli perustuu kirjoittajan suomen kielen pro gradu-tutkielmaan –*Jep? Palvelutilanteissa käytettäviä tervehdys- ja hyvästelyfraaseja*. Oulun yliopisto 2001.

Tutkielma on kokonaisuudessaan luettavissa osoitteessa
www.student oulu.fi/~nvuontis/gradu/gradu.htm.

Kyä viksut murtaa – ja nauraa päälle?

Muistelen viiden Carl Barks -klassikon tampereentamista sekä jahkaan kevyesti murteiden roolia. Lähtökohtana on Helsinki Median järjestämä Aku Ankan murrekäännöskilpailu, jonka hedelmänä syntyi *Kyä viksut päriää* -albumi, ja loppujen lopuksi pääsin vielä oikein luentoreissulle Tarttoon.

Pirkanmaan Ankkalinnaa etsimässä

Alkukeväästä 2001 silmiini osui lehti-ilmoitus, jossa haettiin kilpailun avulla kääntäjää uudelle murreversiolle. Helsinki Mediahan siinä etsi tampereeksi toteutettavan Aku Anka -sarjakuva-albumin tekstin tuottajaa. Osallistuin kisaan ja riemukseni pääsin kääntämään viisi Carl Barksin alkuperäistarinaa omalle murteelleni. Tartuin ensimmäiseen puhekuplaan ja *si mua viätiin kul litram mittaa*. Huomasin lentäväni keskelle varhaisuoruuteni Kalevaa, Tammela, Kissanmaata, Järvensivua. Kuuntelin uudelleen lapsuuden ääniä, Suinulan vaarin vitsejä ja mummun siunailua, takapihan kakaroiden huutoja ja Siurolan kaupantärin kuolemattomia lauseita. Ensimmäiset sivut täyttyivät eletystä kielestä.

Kuten innokkaalle saattaa käydä, alkuhuuman jälkeen tuntui, että takki oli ihan tyhjä: olin jo kertonut molemmat vitsini vaikka vielä oli 40 sivua täytettävänä. Käänsin korvani nykytamperetta kohti, pakkasin perheen pienimmät tuplarattaisiin ja jalkauduin kylälle. Vertailin bussilinjoja, toreja ja kahviloita sen perusteella, missä kuulin eniten arkipuhetta, vakoilin ja ryöstin häpeilemättä ihmisten tokaisuja ja maistelin mitä hassuimpia uusia sanoja. Samalla päätin, että unohdan auktoriteetit, valmiit sanastot ja murrejulkaisut niin hyvin kuin mahdollista. (Tähän on toki heti pakko todeta, että teoksen alussa oleva sanasto on paljossa velkaa Hannu Hyttisen sanakirjoille ja tyylille.)

Ihan vapaita käsiä en toki saanut. Ankkalinnasta ei ollut lupaa tehdä Tamperetta, ja julkaisun valtakunnallisen menekkivaateen nimissä reippain ja ääntämykselle uskollisin kirjoitusasukin sai antaa periksi luettavuuden edessä. Toisaalta sitten värittelin henkilöitä ja mielihahmoni Iines – joka olisi aito *Tampereel likka* jos vaan äkkäisi käydä töissä – sai vähän ylimääräistä särmiä, Roopeen taas tarttui kangasalalaista leppoisuutta. Kovin tarkoituksella näitä tyypittelyjä en tehnyt, tarkkailin lähinnä, että eri ikäkautta edustavien hahmojen kieli vastaisi sa-

manikäisten tamperelaisten puheenpartta. Yksi hahmo toki oli valmiiksi aivan Tammelantorin mies: itse Aku Ankka, lyhytjännitteinen, veto-voimastaan varma ja ikuisesti uudesta innostuva höyrypää. Siinäpä lintu, joka rakentaisi vaikka lentokentän Tammerkosken päälle, jos siitä hyvästä saisi mainetta, kunniaa ja oman kantapöydän Siilinkarissa.

Hiukan hirvitti murteen henkilökohtaisuus. Päätin, että kuvaan omaa tulkintaani murteesta ja otin sen riskin, että lukijat ärtyisivät huomattessaan, että heidän ”omaa” kiältään on runnottu ja kohdeltu väärin. Toistaiseksi en ole saanut tuomitsevaa palautetta, ja ainut kriittinen ja sinänsä oikea huomio on tullut esipuheessa mainitsemastani virheellisestä katuosoitteesta. Pahoittelut sinne Turjankadun suuntaan. Käännöksen lopullisen asun ja monien sanasolmujen ratkomiseen sain onneksi apua. Pätevä asiantuntijaraati pohti ja korjasi kanssani käännöstä kahteenkin otteeseen.

Kun ryhdyin tähän sinänsä harmittomaan ja huomenna jo varmaan (muilta paitsi minulta) unohtuneeseen hankkeeseen, en ollut kummempin murteita miettinyt. Tampereen kiäli oli toki minusta aina tuntunut erityisen rakkaalta, mutta vasta muutaman haastattelun jälkeen katsoin ympärilleni ja mietin ensi kertaa, miten murteita nyky-Suomessa viljellään.

Murreppuumi – miks just ny?

Toki moni muukin on miettinyt, mikä aloitti Suomessa murteiden uuden kukoistuskauten ja miksi paikallisvärillä nyt tehdään rahaa. Murteet ovat näihin saakka olleet kulttuurin marginaalissa – menestyäkseen politiikassa, virkauralla tai suuryrityksissä voimakkaasti murretta puhuvat ihmiset ovat kuin käskystä pyrkineet poistamaan puheestaan värikkään murteelliset ilmaisut ja reippaimman viäntämisen.

Kirjakielemme historia on melko lyhyt, ja täällä on totuttu ärhäkäsikin puolustamaan milloin maata, milloin kieltä, milloin nk. kansallista kulttuuria. Vielä sata vuotta sitten kiivailtiin suomen kielen aseman puolesta, ja aseena oli vaivalla sorvattu ja vastikään normitettu yleiskieli, johon pyrittiin luomaan kotoperäistä sanastoa. Suomi itsenäistyi historiallisesti ajatellen vasta kotva sitten, ja Euroopan Unioniinkin liitettiin ihan äskettäin. Muutosvastarintaa on aistittavissa. Puuttumatta siihen, liittykö murteiden korostaminen EU-kannan laatuun, voisi hyvinkin ajatella, että Suomen ja ulkomaailman rajan liudentuessa ja päätöksenteon siirtyessä kirkonkylältä Helsinkiin ja sieltä edelleen Brysseliin kansalaiset alkavat kaivata ja arvostaa enemmän myös jotakin mikä on kodikasta, omaa ja tuttua. Murteet edustavat paikallisuutta ja antavat tunteen, että meillä on yhä sellaista omintakeista ja omassa päätännässä olevaa aineetonta omaisuutta, mitä Euroopan herrat ja rouvat eivät meiltä voi omia tai direktiivein karsinoida.

Hannu Hyttisen ensimmäinen tampereenkielinen taskusanakirja *Pipa päässä rotvallir reunalla* osui ajan henkeen kuin tilattuna. Murrevirkosen suosio oli suunnaton ja uusintapainokset seurasivat toistaan. Kyllähän Suomessa oli murteista ennenkin puhuttu, milloin lytäten ja milloin romantisoiden, mutta ehkä tämä Hyttisen julkaisu sekä Aamulehden paikallisväritteisen viikkoliitteen sinnikäs kylähenkisyys yhdessä käynnistivät lopulta laajaksi äityneen valtakunnallisen murrerenessanssin. Äkkiä tuntui siltä, että lähitodellisuus todella oli kaunista, ja murteet nähtiin paikallisuuden konkreettisimpana ilmentymänä. Hyttinen teki murteille sen mitä Jaakko Kolmonen klimppisopalle ja Lemminkäiselle. Unohduksen reunamailta ja nukkavieruudesta siirryttiin salongin puolelle – vai siirryttiinkö sittenkään?

Mikä ernomanen siinä kiälessä ov vikana?

Suomessa on siis ollut tapana lokeroida murteen puhuminen pois yhteiskunnan virallisista toiminnoista. Murteen puhuminen ei ole ollut aivan täyspäisten hommaa, ja murteellisuuteen on liitetty joko humoristisuus tai suoranainen järjen puute.

Murretta on toki puhuttu kodeissa ja raitilla, toreilla ja työpaikkojen kahvihuoneissa maailman sivu, mutta julkisessa elämässä ja eritoten joukkotiedotusvälineissä sille on annettu vain muutama rajallinen rooli. Esimerkkeinä sallitusta murteen puhumisesta ovat radiopakinat, elokuvien ja teatterin maalais- ja työläisroolit sekä tv-sketsit, joissa murre on tyypittämässä henkilöitä. Kirjallisuus viljelee murretta tyylikeinona, mutta sangen harvoin murre kantaa kokonaista romaania tai runokoelmaa ilman, että vaikutelma olisi väkinäinen tai tönkkö.

Television ja radion kielellisen ja tyyllillisen löystymisen myötä murre on alkanut hiipiä myös muodolliseen viihteeseen, kuten urheiluselostuksiin, ruokaohjelmiin ja juontoihin. Vakavissa yhteyksissä murteen käyttö on yhä tyyllirikko. Valtakunnalliset uutislähetykset, kuolinilmoitukset, virastopuhe tai korkeiden virkamiesten kannanotot kurottavat kohti mahdollisimman puhtaista yleiskieltä. Tässä voidaan tietysti aistia paitsi tärkeilyä myös pyrkimystä tasapuoliseen ja neutraaliin ilmaisuun. Kansalaiset saattaisivat kuitenkin olla jo valmiita kuulemaan vallanpitäjienkin suusta tavallista puhetta. Ehkä seuraava Helsingin ulkopuolelta tuleva valtakuntamme keulahahmo ei silti toteaisi uudenvuoden puheessaan kuinka ”*te ootte kyä tosi hiano kansa, en paremmin sa*”.

Murre on se kieli, jonka ihminen ensimmäisenä oppii, ja siihen sisältyy paljon voimakkaita lapsuuden tunnekokemuksia. Murteen tyypittäminen pelkäksi heimoluokittelun työkaluksi, koomiseksi tavaksi puhua suomea väärin, ei välttämättä ole rakentavaa murteen puhujan kannalta. Nyt kun murteet ovat myötätulessa, rahantekijät ovat jo tarttu-

neet niiden tarjoamaan potentiaaliin. Kenties virkavalta tulee aikanaan perässä.

Rahastusta vai kulttuurityötä

En minä kovin syvällisiä pohtinut kun sain joku vuosi sitten käsiini ensimmäisen laajalevikkisen suomalaisella murteella kirjoitetun sarjakuvajulkaisun. Asterix-albumi *Opeliksiin orjalaeva* vain räjäytti pään: puhekuplissa puhuivat aidot ihmiset, vaikka asetelma jossain mielessä kai olikin kitschiä. Riemun lähteenä oli tietenkin ristiriita, yhtäällä tuttu kvasihistoriallinen sarjakuva ja toisaalla Olavi Rytkösen teksti, joka sai kiperimmän vääntönsä savolaisuuteen liittyvästä pöljyyden leimasta. Totta kai se naurattaa kun kylän kaunotar nokkaansa nostaan toteaa: ”*Ei tuo ruoja ies värähtännä.*”

Orjalaeva ylitti myyntitavoitteet. Kun Aku Ankkaa julkaiseva Helsinki Media äkkäsi murteiden suosion, alkoi murrealbumeja sataa siltäkin suunnalta. Aku Ankkoja on ilmestynyt jo Turun, Helsingin, Etelä-Pohjanmaan ja Tampereen murteilla. Jatkoa riittänee. Sittemmin käsiini on sattunut myös tampereenkiälinen *Lätsä* sekä kainuulainen versio *Velho*-sarjakuvasta. Epäilemättä muitakin löytyy, ettei vaan joku olisi vihjannut poria puhuvasta Harald Hirmuisesta?

Murretta on toki kerätty perinnearkistoihin, ja kattavimman käsitoksen jonkin seutukunnan puheenparren kehityksestä varmaan saa näitä arkistoja tutkimalla. Murteellinen sarjakuvajulkaisu ei mitenkään voi kertoa kokonaisen kaupungin kielestä kaikkea eikä sinänsä toimia luotettavana lähdeaineistona tutkijoille. Kansalaisille tällainen murteiden esittely kuitenkin on ollut ilmeisen tervetullut tapa tutustua siihen, miten muualla puhutaan ja ehkä ajatellaankin. Uskon, että kaupallinen pyrintö on tässä tuottanut pienen kulttuuriteon. Ainakin minä olen ihastunut näihin eri murteiden eteisiin ja kuuntelen lähimmäisiäni vähän eri korvalla kuin ennen. Oma kotikaupunkianikin olen tullut vilkaisseeksi vähän toisesta vinkkelistä.

Jaa Tampere, älänyvviitti!

Tampere on koettu Suomessa rahvaanomaisuuden, työläisyyden, sosialismin ja kapinallisuuden kaupunkina, johon on vaikea liittää käsitteitä *aristokratia*, *paremmat perheet*, *kalustetut huoneet* tai *noblessi*. Kaupunki on kuitenkin syntymästään asti ollu melko kansainvälinen. Se on Pohjoismaiden suurin sisämaakaupunki, jonka eteenpäin vievinä voimina ovat olleet teollisuus, innovaatiot ja ajoittain myös suuruudenhulluus.

Tamperelaisuutta on kaikesta huolimatta leimannut jonkinlainen nurkkakuntaisuus. Tyypillinen tamperelainen ei ole toivottanut muutosta tai uutuuksia kovin spontaanisti tervetulleeksi. Nettiaikakauden myötä tämä asenne on varmaan kohta historiaa, mutta puheenparsi vilisee edelleen verkkaisuutta ja toppuuttelua kuvaavaa sanastoa: *anskattoonny, sassää, totanoin, kyänääsvissiijuu, tiähhäntä sitten* kertovat tavasta jolla tamperelainen pelaa aikaa, jottei hänen aivan heti tarvitsisi ottaa kantaa esiin tulleeeseen uutiseen.

Tamperelaisuuden kuvaan kuuluu myös miehekkyyys ja yleensä miespainotteinen arvomaailma: jääkiekko, jalkapallo, perusrock, valtavat urheiluhallihankkeet, makkara, herrasmiessopimukset, aseveliakseli, kaljanjuonti, monumentit ja suoraviivaistava kaupunkisuunnittelu. Näiden vastakohtina voidaan pitää stereotypian mukaisesti ei-tampere-laisia naisellisia snobiarvoja: nykytaidetta, balettia, jazzia, ruotsin puhumista, suorassa kävelemistä, joukosta erottumista, avointa tiedotusta, puistoja, lähikauppoja tai kartanomiljöiden suojelua. Tässä ilmapiirissä on selvää, että kaupungin kulttuurivaikuttajatkin – ainakin näkyvät – ovat kovin usein miehiä. Muutenkin miehisuus tai ronskius heijastuu paljon myös puheeseen: sanavalintoihin, rempseään intonaatioon ja vit-siperinteeseen.

Tamperelaisuus oli ennen ehkä vähän nolo juttu, mutta nyt kun murteet ja paikallisuus tuntuvat valtakunnallisestikin olevan *in*, tällä lieväällä junttileimalla on alettu ylpeillä ja siitä tahdotaan ilmeisen tietoisesti muokata kaupungin imagoa. Esimerkkeinä tamperelaisuuden uudesta tulemisesta voisivat olla vaikkapa radioasemien murreiloittelut, isot ja pienet paikallislehdet ja etenkin Aamulehden A-liitteestä sinnyt Moro, huumoripitoiset herraryhmittymät (Hyttinen ja Kemmo, Hönttä ja Toippari, Juti, Alivalentiosihteeri, Jammu) sekä kaupungin uusi strategia, tai ainakin sen nimi *Kaikem paree Tampere*.

Tampere on silti Tampereellakin vitsi. Tämän hoksasin häkeltyneenä, kun pääsin kuulemaan vörolaisten puheita.

Meinas vetääv vakavaks

Suomen Viron-instituutin Tarton osaston järjestämän Häme-viikon aikana minulle tarjoutui tilaisuus kertoa näkemyksiäni Suomen murremaailmasta, Tampereen paikasta tällä kartalla sekä siitä, millaista on kääntää tunnettua sarjakuvaa murteelle. Tarttolainen yleisöni ei ollut laaja, mutta sitäkin intensiivisempi. Osa oli kirjailijoita, joku oli innokas murreharrastaja, ja mukana oli myös henkilöitä, jotka työkseen edistävät kotiseutunsa murteen asemaa.

Ilmeisesti Etelä-Virossa, Võrumaalla, jonka keskiössä Tartto sijaitsee, murre on enemmän kuin kirjakielen väännös. Se eroaa valtakielestä kirjoitusasultaan, sanastoltaan ja rakenteiltaan. Võru on saanut it-

senäistymisen melskeissä antaa tilaa viralliselle viron kielen variantille, mistä suivaantuineina joukko kirjailijoita ja kielenvaalijoita on alkanut taistella murteensa puolesta mielenkiintoisin asein. Eteeni tuotiin mm. võrunkielinen aapinen sekä erilaisia harjoituskirjoja ja kasetteja, joiden avulla on tarkoitus kasvattaa tulevia polvia omankieliseen kulttuuriin. Võrun kielellä on myös julkaistu kaunokirjallisia teoksia. Ilmeisesti oman alueen kielen asemaa pyritään virallisestikin vahvistamaan. Tämä oli minusta kutkuttavaa, etenkin maassa, jossa pääkielenkin puhujia on globaalisti ajatellen vain kourallinen.

Tällaisen yleisön mielestä oli peräti eksoottista, että Suomen murteet alistuvat ensisijaisesti huumorin alustaksi ja markkinoinnin rengeiksi. Jäin itsekin pohtimaan, mihin suuntaan Suomen murteet ehkä seuraavaksi matkaavat. Ne pysyvät hengissä niin kauan kuin me jaksamme niitä puhua ja käytön mukana kehittää, mutta missään ei kai ole kuulutettu, mihin niitä ei saisi käyttää.

Lukemista

- Martti Helin, *Jos et syä nin kattele*. Tamperelaisesta ruokaperinteestä. Tampere-seura, Tampere 1990.
- Hannu Hyttinen, *Musa taskussa pulteriairalla*. Taskusanatietokirja Tampereesta. Aamulehti ja Tampere-Seura, Tampere 1999.
- Mirjam Kaaja, *Mää ja meiräm miäs*. Tampere-seura, Tampere 1966
- Jyrki Lehtola, *Imago-ongelmia*. Kolumni Aamulehdessä 25.11.2001.
- Lätsä, *Hämpih hanu*. Sarjakuva-albumi, tampereenkiälinen kiäliasu Hannu Hyttinen ja Olli Kemmo. Egmont Kustannus, Tampere 2000.
- Morotanko. *Musiikki-CD*. Aamulehti, Tampere 1999.
- Tampereenkiäliset uutiset 1995. 957 CD 001. Radio 957, Tampere 1995.
- Toippari, *Olkkone ja muita tampereenkiälisiä uutisia*. Radio 957, Tampere 1997.
- Muita sarjakuva-albumeja: *Asterix* (Opeliksiin orjalaeva, Luaksolaestn lempi), *Aku Ankka* (Kui, sanos Aku, Isoontaloon Ankka, Rotsi on mut byysat puuttuu, Kyä viksup päriää), *Velho* (Näläkämoan noeta).
- Nele Reimann, *Mariko Faster, Tüüvihk, ABC kiräoppusõ manõq*. Võro instituut 2000.
- Mariko Faster, *Harotusisivihk kaseti "Tsiämäe luuq"* manõq. Võro instituut 2001.